

**ERZURUM MERKEZ İLÇELERİNDEN TORTUM
UZUNDERE VE TEKMAN'DA BULUNAN BABA,
DEDE VE YATIRLARIN TARİH, ÜSLUP VE
İKONOĞRAFİK AÇIDAN İNCELENMESİ**

Mustafa Sait ARCAKLIOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Sanat Kuramı ve Eleştiri Ana Bilim Dalı

2025

(Her hakkı saklıdır.)

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
SANAT KURAMI VE ELEŞTİRİ ANA BİLİM DALI

**ERZURUM MERKEZ İLÇELERİNDEN TORTUM UZUNDERE VE TEKMAN'DA
BULUNAN BABA, DEDE VE YATIRLARIN TARİH, ÜSLUP VE İKONOGRAFİK
AÇIDAN İNCELENMESİ**

(Historical, Stylish and Iconographical Analysis of Father, Grandpa and Tombs Found in
Tortum, Uzundere and Tekman Central Districts of Erzurum)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa Sait ARCAKLIOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Yunus BERKLİ

Erzurum
Nisan, 2025

GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Fine Arts

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Mustafa Sait ARCAKLIOĞLU tarafından hazırlanan “Erzurum Merkez İlçelerinden Tortum Uzundere ve Tekman'da Bulunan Baba, Dede ve Yatırların Tarih, Üslup ve İkonografik Açıdan İncelenmesi” başlıklı çalışması 21 / 04 / 2025 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sanat Kuramı ve Eleştiri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı:	Prof. Dr. Yunus BERKLİ <i>Atatürk Üniversitesi</i>	Aslı Islak İmzalıdır
Danışman:	Prof. Dr. Yunus BERKLİ <i>Atatürk Üniversitesi</i>	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi:	Doç. Dr. Osman ÜLKÜ <i>Aydın Adnan Menderes Üniversitesi</i>	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi:	Doç. Dr. Gülten GÜLTEPE <i>Atatürk Üniversitesi</i>	Aslı Islak İmzalıdır

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet Selim DOĞAN

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisan Tezi olarak sunduğum “Erzurum Merkez İlçelerinden Tortum Uzundere ve Tekman'da Bulunan Baba, Dede ve Yatırların Tarih, Üslup ve İkonografik Açıdan İncelenmesi” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

21/ 04/ 2025

Mustafa Sait ARCAKLIOĞLU

Aslı Islak İmzalıdır

☐ Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde kıymetli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine danıştığım süre zarfında değerli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden gelenin fazlasını sunan, güler yüzünü samimiyetini benden esirgemeyen ve gelecekteki mesleki hayatımda da bana verdiği değerli bilgilerden faydalanacağımı düşündüğüm kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Yunus BERKLİ'ye teşekkürü bir borç biliyor şükranlarımı sunuyorum.

Aynı zamanda tezimin olgunlaşmasında ve saha araştırmalarımda bana yardımcı olan Kaymakam Fatih BAYRAM ile Kaymakam Hasan Raşit TAŞKIN'a, jandarma teşkilatımıza ve muhtarlarımıza da ayrıca çok teşekkür ediyorum.

Tez hazırlık aşamasında vakit ayıramadığım ve bu süreçte desteklerini benden esirgemeyen başta sevgili eşim Betül ARCAKLIOĞLU'na, çocuklarım Metin Asaf ve Reyhan Erva'ya sevgi dolu anlayış ve yardımları için teşekkürü bir borç bilirim. 21.04.2025

Mustafa Sait ARCAKLIOĞLU

ÖZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ERZURUM MERKEZ İLÇELERİNDEN TORTUM UZUNDERE VE TEKMAN'DA
BULUNAN BABA, DEDE VE YATIRLARIN TARİH, ÜSLUP VE İKONOĞRAFİK
AÇIDAN İNCELENMESİ

Mustafa Sait ARCAKLIOĞLU

Nisan 2025, 124 sayfa

Amaç: Türk inanç sisteminde defin ve mezarlıklar çok önemli bir yer tutmaktadır. Kökeni Türkistan'a binlerce yıl öncesine dayanan defin geleneği ve atalar ruhuna saygı, temelinde ölüm sonrası hayata inanma ile daha da derin anlamlar kazanmıştır. Anadolu'nun Türk İslam yurdu olarak vatan olmasının temelinde bu kutsal dava uğrunda mücadele edip, şehit olanlar yatmaktadır. Özellikle şehit veya gazi olan bu alperenlerin ilerleyen dönemlerde de gazi, şeyh baba, dede ve evliya yatır olarak defnedildikleri yerlerde özel ilgi ve ziyaret alanlarına dönüştükleri bilinmektedir.

Yöntem: Erzurum'un Tortum, Uzundere ve Tekman ilçe merkez ve köylerinde de baba, dede, evliya yatırları önemli bir yer tutmaktadır. Her bir yatırın, bulunduğu bölgede bölge insanına güven ve emniyet verdiği görülmektedir. Yine bu yatır ve ziyaret yerlerinde yatan ulu kişiler, yöre insanı tarafından sıkıntılarının giderilmesinde dilek tutulan kutsal mekanlar olarak kabul edilmişlerdir. Yine bölge insanı, hastalıkları için çare aranılan bu mekanların toprağı veya suyunu da şifalı olarak kabul etmişlerdir.

Bulgular: Çalışmada bölge insanları ile bizzat görüşülerek, halkın bu ziyaret yerleri ve burada yatan kişiler hakkında oluşan değer ve inançlar da kayıt altına alınmıştır. Ayrıca bazı bölgelerde yeni tespit edilen mezar taşlarında erken dönem Türkmen mezar taşı geleneği olarak kökeni Eski Gök Tengri İnancına dayanan figüratif bezemeler de ilk kez bu çalışma ile kayıt altına alınarak literatüre kazandırılmıştır.

Sonuç: İşte bu çalışma ile bölgede tespit edilen yatır, baba ve evliya mezarları etrafında oluşan inanç ve bu inançların etrafında gelişen uygulamalar tespit edilip ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yerlerin, toplumun değer yargıları ile gelecek kuşaklara aktarılması gereken önemli kültür köprüleri olarak öne çıktıkları görülmektedir. Ayrıca bu çalışma esnasında bölge insanı ile birebir diyaloga girilmiş ve buraların toplum ve gelecek kuşaklara kültürel bellek için önemi anlatılarak bilhassa yanlış inanış ve kaçak kazı tehlikesi ile ilgili endişeler paylaşılmıştır. Çalışma esnasında bu mekanların fotoğrafları alınarak literatüre aktarılması sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezar, yatır, ikonografi, defin geleneği

ABSTRACT
MASTER THESIS

**HISTORICAL, STYLISH AND ICONOGRAPHICAL ANALYSIS OF FATHER,
GRANDPA AND TOMBS FOUND IN TORTUM, UZUNDERE AND TEKMAN,
CENTRAL DISTRICTS OF ERZURUM**

Mustafa Sait ARCAKLIOĞLU

April 2025, 124 Pages

Purpose: Burials and cemeteries have a very important place in the Turkish belief system. The tradition of burial, which dates back thousands of years to Turkestan, and respect for the spirit of ancestors have gained even deeper meaning with the belief in life after death. The foundation of Anatolia's being a homeland as a Turkish Islamic homeland lies in those who fought for this sacred cause and became martyrs. It is known that these warriors, especially those who were martyrs or veterans, later became places of special interest and visit as places where they were buried as veteran, sheikh, father, grandfather and saint tombs.

Method: Father, grandfather and saint tombs also hold an important place in the Tortum, Uzundere and Tekman districts and villages of Erzurum. It is seen that each tomb gives confidence and security to the people of the region where it is located. Again, these tombs and the great people buried in these tombs have been accepted as sacred places where wishes are made to relieve their troubles by the people of the region. Again, the people of the region have accepted the soil or water of these places, where remedies are sought for their illnesses, as healing.

Findings: In the study, the values and beliefs formed by the people about these places of visit and the people buried there were recorded by interviewing the people of the region in person. In addition, the figurative ornaments that are rooted in the Old Sky Tengri Belief as an early Turkmen tombstone tradition on newly identified gravestones in some regions were recorded for the first time with this study and brought to the literature.

Results: With this study, the beliefs formed around the tombs of saints, fathers and saints identified in the region and the practices developed around these beliefs were determined and presented. It is seen that these places stand out as important cultural bridges that should be transferred to future generations with the value judgments of the society. In addition, during this study, one-on-one dialogue was entered with the people of the region and the importance of these places for cultural memory was explained to the society and future generations, and concerns were shared, especially regarding the danger of false beliefs and illegal excavations. During the study, photographs of these places were taken and transferred to the literature.

Keywords: Grave, depot, iconography, burial tradition

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	i
ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş	1
Konunun Önemi ve Amaç	2
Mezarlık	3
Hunlarda ölü gömme geleneği ve mezar kültürü.....	3
Göktürklerde ölü gömme geleneği ve mezar kültürü.	3
Uygurlarda ölü gömme geleneği ve mezar kültürü.	4
İslamî Dönem Türklerde ölü gömme geleneği ve mezar kültürü.....	4
Bölgenin Tarihi / Erzurum	4
Tarihçe.....	5
Tekman.....	9
Tarihçe.	9
Tortum.....	10
Tarihçe.....	10
Tortum Adı.	11
Uzundere.	12

İKİNCİ BÖLÜM

Mezarlık ve Defin Geleneğine Genel Bir Bakış	14
Türklerde Ölü Gömme Geleneği	24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Katalog	26
Katalog No: 1.....	26
Katalog No: 2.....	29
Katalog No: 3.....	31
Katalog No: 4.....	33
Katalog No: 5.....	36

Katalog No: 6.....	39
Katalog No: 7.....	42
Katalog No: 8.....	46
Katalog No: 9.....	49
Katalog No: 10.....	52
Katalog No: 11.....	55
Katalog No: 12.....	58
Katalog No: 13.....	60
Katalog No: 14.....	63
Katalog No: 15.....	65
Katalog No: 16.....	68
Katalog No: 17.....	71
Katalog No: 18.....	74
Katalog No: 19.....	77
Katalog No: 20.....	80
Katalog No: 21.....	83
Katalog No: 22.....	88
Katalog No: 23.....	91
Katalog No: 24.....	93
Katalog No: 25.....	95
Katalog No: 26.....	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Karşılaştırma-Değerlendirme ve Sonuç.....	110
Kutsal kabul edilen bu mezarlık ve yatırlar etrafında gelişen inanışlar.....	111
Mezarlıklara bez bağlanması	112
Mezarlıklara adaklar adanması	112
Mezarlığın yılın belli günlerinde ziyaret edilmesi	112
Mezarlığın Yağmur Duası yapılması için ziyaret edilmesi.....	112
Mezarlığın yılın belli günlerinde ziyaret edilip kurbanlar kesilmesi	113
Mezarlıkların hayvan hastalıkları için ziyaret edilmesi	113
Mezarlıkların ziyaret edilerek çocuk sahibi olmayanların çocuk sahibi olmaları için dua ve bazı ritüeller yapmaları	113
Mezarlıkların duvar veya taşlarına taş tutturma	114
Mezarlıklarda Mum yakılması.....	114
Mezarlarda geceleri ışıkların çıkması	114
Mezarlıkların Düğün öncesi Ziyaret edilmesi	115

Sonuç	115
KAYNAKÇA	117
ELEKTRONİK KAYNAKÇA	120
ŞEKİL KAYNAKÇA	121
ÇİZİM LİSTESİ	123
ÖZGEÇMİŞ	124

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Oktay Aslanapa, Altay Dağları Eteklerinde Bir Kurgan.....	29
Şekil 2. Kültiğin Mezar Anıtı (O. Aslanapa)	30
Şekil 3. O. Aslanapa, Kültiğin Mezar Anıtı Restorasyon Öncesi	30
Şekil 4. Ahlat Mezarlığı (https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/)	31
Şekil 5. B. Karamağaralı, Ejder figürlü Ahlat mezar taşı.....	31
Şekil 6. Mısır Piramitleri (https://blog.obilet.com/misir-gize-piramitleri/)	35
Şekil 7. Büşra Şenel	36
Şekil 8. Sessizlik Kuleleri İran	36
Şekil 9. Sessizlik Kuleleri İran	37
Şekil 10. Özkan Bilgin, Ölü Yakma Töreni Nepal.....	38
Şekil 11. Kubbeli mezar yapıları. Tagisken/Kazakistan	38
Şekil 12. Yunus Berkli, Hun Kurganları Altay Dağları Etekleri.....	39
Şekil 13. Şeyh İbrahim Efendi (Şeyge Topal) (Yazara ait).....	41
Şekil 14. Şeyh İbrahim Efendi (Şeyge Topal) (Yazara ait).....	41
Şekil 15. Şeyh İbrahim Efendi (Şeyge Topal) (Yazara ait).....	42
Şekil 16. Şeyh İbrahim Efendi (Şeyge Topal) (Yazara ait).....	42
Şekil 17. Şeyh Süleyman ve Şeyh Karakılıç (Yazara ait)	43
Şekil 18. Şeyh Süleyman ve Şeyh Karakılıç (Yazara ait)	44
Şekil 19. Şeyh Süleyman ve Şeyh Karakılıç (Yazara ait)	44
Şekil 20. Seyid Aspare Kemed Ziyareti (Yazara ait)	46
Şekil 21. Seyid Aspare Kemed Ziyareti (Yazara ait)	46
Şekil 22. Seyid Aspare Kemed Ziyareti (Yazara ait)	47
Şekil 23. Yayla Türbe Ziyareti (Yazara ait)	48
Şekil 24. Yayla Türbe Ziyareti (Yazara ait)	49
Şekil 25. Yayla Türbe Ziyareti (Yazara ait)	49
Şekil 26. Alihan Oğlu Kekil Ziyareti (Yazara ait)	51
Şekil 27. Alihan Oğlu Kekil Ziyareti (Yazara ait)	51
Şekil 28. Alihan Oğlu Kekil Ziyareti (Yazara ait)	39
Şekil 29. Derviş Mahil Ziyareti (Yazara ait).....	54
Şekil 30. Derviş Mahil Ziyareti (Yazara ait).....	54
Şekil 31. Derviş Mahil Ziyareti (Yazara ait).....	55
Şekil 32. Kali Dede Ziyareti (Yazara ait) (Yazara ait).....	57
Şekil 33. Kali Dede Ziyareti (Yazara ait) (Yazara ait).....	57
Şekil 34. Kali Dede Ziyareti (Yazara ait) (Yazara ait).....	58
Şekil 35. Kali Dede Ziyareti (Yazara ait) (Yazara ait).....	59
Şekil 36. Musa dede (Yazara ait)	61
Şekil 37. Musa dede (Yazara ait)	61

Şekil 38. Musa dede (Yazara ait)	62
Şekil 39. Seyide Diyar ziyaretleri (Yazara ait).....	64
Şekil 40. Seyide Diyar ziyaretleri (Yazara ait).....	64
Şekil 41. Seyide Diyar ziyaretleri (Yazara ait).....	65
Şekil 42. Şeyh Süleyman Ziyareti (Yazara ait)	67
Şekil 43. Şeyh Süleyman Ziyareti (Yazara ait)	68
Şekil 44. Şeyh Süleyman Ziyareti (Yazara ait)	68
Şekil 45. Gürgür Baba Ziyareti (Yazara ait)	70
Şekil 46. Gürgür Baba Ziyareti (Yazara ait)	71
Şekil 47. Gürgür Baba Ziyareti (Yazara ait)	71
Şekil 48. Delikli Taş Ziyaretliği (Yazara ait)	73
Şekil 49. Delikli Taş Ziyaretliği (Yazara ait)	73
Şekil 50. Huri Baba Ziyareti (Yazara ait).....	75
Şekil 51. Huri Baba Ziyareti (Yazara ait).....	76
Şekil 52. Ağa Baba Ziyareti (Yazara ait)	78
Şekil 53. Ağa Baba Ziyareti (Yazara ait)	78
Şekil 54. Yalınca Mahalle Ziyaretliği (Yazara ait)	80
Şekil 55. Yalınca Mahalle Ziyaretliği (Yazara ait)	81
Şekil 56. Hacı Feyzullah Efendi (Yazara ait).....	83
Şekil 57. Hacı Feyzullah Efendi (Yazara ait).....	83
Şekil 58. Hacı Feyzullah Efendi (Yazara ait).....	84
Şekil 59. Hacı Feyzullah Efendi (Yazara ait).....	84
Şekil 60. Allame Veysel Efendi (Yazara ait)	86
Şekil 61. Allame Veysel Efendi (Yazara ait)	87
Şekil 62. Kadı Mehmet Efendi (Yazara ait)	78
Şekil 63. Kadı Mehmet Efendi (Yazara ait)	81
Şekil 64. Kadı Mehmet Efendi (Yazara ait)	90
Şekil 65. Mustafa Turan Efendi (Yazara ait)	92
Şekil 66. Mustafa Turan Efendi (Yazara ait)	93
Şekil 67. Osman Bektaş Hoca (Yazara ait)	95
Şekil 68. Osman Bektaş Hoca (Yazara ait)	96
Şekil 69. Hacı Muhammed Necati Efendi (Yazara ait).....	98
Şekil 70. Hacı Muhammed Necati Efendi (Yazara ait).....	99
Şekil 71. Hacı Muhammed Necati Efendi (Yazara ait).....	100
Şekil 72. Hacı Muhammed Necati Efendi (Yazara ait).....	101
Şekil 73. Müderris Hacı Ahmet Efendi (Yazara ait).....	103
Şekil 74. Müderris Hacı Ahmet Efendi (Yazara ait).....	103
Şekil 75. Müderris Hacı Ahmet Efendi (Yazara ait).....	104

Şekil 76. Aşık Mahri Baba (Yazara ait).....	106
Şekil 77. Aşık Mahri Baba (Yazara ait).....	106
Şekil 78. SA'D (RA) Seyyit efendi (Yazara ait).....	108
Şekil 79. SA'D (RA) Seyyit efendi (Yazara ait).....	108
Şekil 80. Osman Binbaşı (Yazara ait).....	110
Şekil 81. Osman Binbaşı (Yazara ait).....	110
Şekil 82 Kılılı Dağ Yatırı (Yazara ait).....	112
Şekil 83. Kılılı Dağ Yatırı (Yazara ait).....	112

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

Bkz	: Bakınız
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı arşivi
İA	: İslam Ansiklopedisi
s	: Sayfa
S	: Sayı
vb.	: ve benzeri
YY	: Yüzyıl
Cm	: Santimetre
M	: Metre
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Türklerin, göç ettikleri bölgelere Orta Asya'dan yaşattıkları inanç, kültür ve sanat üsluplarını da yerleştikleri yeni bölgelere aktardıkları bilinmektedir. Bu etkilerin özellikle doğum, ölüm ve düğün ritüelleri etrafında gelişen inanç ve geleneklere bağlı değerler etrafında derinleştiği ve varlıklarını devam ettirmede en önemli unsur olarak öne çıktığı dikkati çekmektedir. Tarihte pek çok dine giren, din değiştiren Türklerin girdikleri yeni din anlayışı içerisinde eski değer yargılarını yeni din içerisinde yaşatmaya çalıştıkları, anlamları değişmeden, küçük değişikliklerle varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Erzurum ve çevresinde baba, dede, evliya ve yatırlar ile bunlar etrafında gelişen ziyaret kültür ve inançları sınırlı bir şekilde ele alınmış ve detaylı bir katalog çalışmasına gidilmemiştir. Yapılan çalışmaların pek çoğu belli yatır ve ziyaret yerlerinin tanıtımı veya akademik çalışması şeklinde olmuştur. Araştırmacıların bu konuya fazla eğilemedikleri, ciddi saha/alan çalışmasına giremediklerinden çalışmaların da oldukça sınırlı kalması ile sonuçlanmıştır. Yapılan bu çalışmalarda derli toplu biçimde bir araya getirilmediği için araştırmacıların bu konu ile ilgili bilgi, belge ve yorumları da dağınık kalmıştır.

Bu çalışmayı zorunlu kılan sebeplerin başında gelen saha çalışmasının eksikliği bu çalışma ile giderilmiştir. Erzurum merkez ilçelerinden Tortum, Uzundere ve Tekman'da bulunan baba, dede ve yatırların tarih, üslup ve ikonografik açıdan incelenmesi, bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Çalışmada belli bölgeler ele alınarak ve katalog çalışması yapılarak bölgenin, detaylı bir alan çalışması ile ve karşılaştırmalı olarak örnekler incelenmiştir. Bu çalışmada, titiz bir saha araştırması yapılmış, köylerde veya yaylalarda bulunan materyaller değerlendirilerek kayıt altına alınmış ve kataloğa aktarılmıştır.

Kaçak kazılarla tahrip edilen ve yok olma tehlikesi le karşı karşıya kalan hatta bir kısmı yok edilen bu tarihi ve kültürel değerlerin tespit edilmesi, bu çalışmayı zorunlu kılan sebeplerden birisidir. Bir diğer sebep de bilim ve üslup adına Orta Asya Anadolu ilişkisini ortaya koyabilmektir. Üçüncü olarak her biri birer tarihi belge niteliğinde olan bu materyalleri gelecek kuşaklara aktarabilmektir. Özellikle araştırma yaptığımız terkedilmiş yerlerde insanların “burada hazine var mıdır” sorularının sorulması, bölgede nasıl bir tahribat tehlikesi ile karşı karşıya kalındığını göstermektedir.

Özellikle Müslüman Türk devletlerin ilki sayılan Karahanlılar döneminde, çadırlar artık taş veya tuğla malzemeyle kümbet biçimine dönüşmüş, balbal taşları da abidevî mezar anıtları biçiminde şekillenmeye başlamıştır (Berkli, 2007, s. 58).

Bölgede yaptığımız araştırmalar sonucu tespit edebildiğimiz baba, dede, yatır ve halk tarafından kutsal kabul edilen mezarların, ata ruhlarının kutsal sayılması ve atalara duyulan derin saygı ile alakalıdır. Bilhassa ölen alp veya şehit olmuş kişilerin ruhaniyetlerinin yardım ettiğine inanılması bunlara duyulan derin saygı ve beraberinde korkuyu da getirmiştir. İşte bu inanış İslamiyet öncesi ve sonrası Türklerde büyük ve görkemli bir defin anlayışının gelişmesinin de başlıca nedenidir.

Bu inanışın bir yansıması ve eski Türk defin anlayışına bağlı olarak mezarlıkların, dolayısı ile ölülerin, rahatsız edilmemeleri için mezarlar, daima sarp ve yüksek yerlere veya dağ-tepe yamaçlarına yapılarak ölü ruhlarının hem rahatsız edilmemeleri hem de yabancıların bu bölgelere girmeleri engellenmiş oluyordu.

Mezarlıkların yüksek yerlere yapılmasının doğurduğu bir diğer sonuç ise bölgenin vatanlaşmasına büyük katkı sağlamasıdır. İncelediğimiz bölgedeki hemen tüm yaşlı ve orta kuşak insanların söylediği ilk söz “buralar bizim atalarımızın mezarları, buralar sahipli ve vatanımız demeleri” bu etkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

Baba, dede ve yatır olarak nitelendirilen bu mezarlarda yatanların tüm Türk İslam coğrafyasında yaşayan insanlar tarafından kutsal kabul edilmeleri, bu mezarlıklar ve içerisinde yatanlar hakkında derin anlam ve inanışların oluşmasının en önemli sebebidir.

Konunun Önemi ve Amaç

Önemli bir kavşak noktasında bulunan Erzurum tarihin hemen her döneminde stratejik önemini korumuştur. Anadolu’nun giriş ve güvenli kapısı pozisyonunda olan Erzurum, Anadolu’yu ve Erzurum’u yurt/vatan eden Türk boyları için hem önemli bir geçiş noktası hem de vatan edinilen bu coğrafyanın Orta Asya’dan getirilen değerler yumağının, örüldüğü bir bölge olması ile sonuçlanmıştır.

Türklerin Anadolu, Erzurum ve çevresi ile tanışması M.Ö. VI. y.y. da İskitlerle başlamış devamında Hunlarla genişleyerek sürdürülmüştür. İlerleyen dönemlerde özellikle İlk İslami fetihlerle bölgeye getirilip yerleştirilen Türk boylarının henüz İslam dinine girmeden önce başta Hristiyanlık olmak üzere girdikleri dinlerde de bu Orta Asya inanç ve değerlerini kuvvetli bir şekilde yaşattıkları bilinmektedir. Bilhassa Doğu Roma İmparatorluğunun (Bizans) kendi güvenliği için Erken İslam akınlarına karşı koyabilme adına Orta Avrupa ve Balkanlardan getirtip bölgeye yerleştirdiği çeşitli Türk boylarının, bölgenin Türkleşmesinde ki etkileri

büyüktür. Bölgeye yerleşen ve hem Hristiyan ve devamında İslam inancı içerisinde ki çeşitli Türk boyları, kendi dinlerini yaşarken, aynı zamanda Orta Asya'dan getirdikleri eski dinleri ve değer yargıları ile ilgili yaşantılarını da yeni din içerisinde yaşatmaya azami bir gayret göstermişlerdir. İslamî Dönemde de Emevî ve Abbasîler zamanında ve devamında Büyük Selçuklu öncesinde, Anadolu'ya gaza için gelen ve isimlerine Horasan Alperenleri denilen Türkler, Erzurum ve çevresinde oluşturulan sugurlarda (askerî garnizon) bölgenin fethi için uğraşmışlardır (Koşay, 1974, s. 295). Hatta bu oluşturulan sugurlarda ilerleyen dönemlerde çeşitli Türk boy veya aşiretleri yerleşerek bu bölgelere de kendi aşiret isimlerini vererek coğrafi bir ismin de oluşmasına sebep olmuşlardır. Bunlardan bölgedeki Tekman İlçesi Türkmen boyu olan Tekmanlı Türk aşiretinin bölgeye iskânı sonucu bu bölgenin ismini Tekman olarak kayıtlara geçmesine sebep olmuştur (Türkay, 1979, s. 719).

Mezarlık

Mezar ve mezarlıklara ihtiyaç duyulmasının sebebi, ölü kimselerin ayrı bir yerde tutulması gerekliliğidir. Zira usulüne uygun şekilde defin işlemi yapılmayan ölen kimselerin insan sağlığı açısından bir tehdit oluşturduğu aşikârdır. Bu nedenle, ölen kimselerin ayrı bir yerde tutulması, toplum hâlinde yaşamının zorunlu bir sonucudur. Dolayısıyla, toplum hâlinde yaşamının bir gerekliliği olarak mezar ve mezarlıklara her zaman ihtiyaç duyulmaktadır

Hunlarda ölü gömme geleneği ve mezar kültürü.

Hunlarda da ölü gömme ve defin merasimi, yılın belirli zamanlarında, ilkbahar ve sonbahar aylarında gerçekleştirilirdi. Büyük bir yağ-yuğ töreni düzenlenerek yapılan bu tören, ilerleyen dönemlerde Anadolu'da Müslüman Türk yöneticilerinde de devam ettirilmiştir. İbn Batuta, seyahatnamesinde, “Manisa Sultanı veya beyi Saruhan'nın birkaç ay önce vefat etmiş olan oğlunun türbesinden ayrılmadığını, bayram gecesi ile sabahını hanımı ile beraber bu türbede geçirdiğini, çocuğun cesedinin tahnit (mumyalamak) edilerek, kalaylı demir kaplı tahta bir tabut içinde üzeri örtülmemiş türbeye zincirle asıldığını ve zamanı gelince tabutun oradan indirilerek (zamandan maksat, ilkbahar veya son bahar ayları olmalı) üzerine elbiselerinin konulduktan sonra defnedileceğini” (İbn Batuta, 1999, s. 210) ile ilgili verdiği bilgiler Hunlardan gelen bu etkilerin ne kadar derin ve köklü olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir.

Göktürklerde ölü gömme geleneği ve mezar kültürü.

Göktürklerde de ağaçların yaprak döktüğü ve ağaçların çiçek-yaprak açtığı zamanlarda defin işleminin gerçekleştirilebilmesi (Rasonry, 1998, s. 27), Türk kültür ve medeniyetinin

köklü ve sürekliliğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Göktürkler anıtsal mezarlar için artık kurgan yerine anıt mezarlar yaparak adına da “bark binası” ismini vermişlerdir. Bu mezarların özellikle yüksek yerlere yapılması (Roux, 1999, ss. 63-64) eski geleneğin bir tezahürü olarak kendisini belli etmektedir. Bunun en güzel örnekleri Kültiğin ve Bumin Kağan anıt mezarlarıdır.

Uygurlarda ölü gömme geleneği ve mezar kültürü.

Yerleşik düzene geçen Uygurlarda da defin geleneği bazı değişikliklerle Göktürklerdeki gibi aynen devam etmiştir. Uygurlar, çadırın mimariye dönüşmüş biçimi olan stupalar ile yeni bir anıt mezar plan tipini ortaya koyan Uygurlar, bu yapıları yine yüksek yerlere inşa etmişlerdir.

İslamî Dönem Türklerde ölü gömme geleneği ve mezar kültürü.

İslam düşüncesinde ölen kişiler için anıt-mezar yapılması, hoş karşılanmamıştır. Buna rağmen ilk İslamî anıt mezarların, Abbasiler döneminde ortaya çıktığı bilinmektedir. Türklerin, İslamiyet’i kitleler halinde kabulünden sonra özellikle Müslüman Türk devletlerin ilki sayılan Karahanlılar döneminde, çadırlar artık taş veya tuğla malzemeyle kümbet biçimine dönüşmüş, balbal taşları da abidevî mezar anıtları biçiminde şekillenmeye başlamıştır (Berkli, 2007, s. 58) Kubbeli mezar yapılarının konik külahlı olanlarına kümbet, yuvarlak kubbe formu olanları ise türbe ismi ile anılarak oluşturulan yeni mezar formları dikkati çekmektedir. Bu anıtsal mezar formlarının dışında şahideli, şahidesiz sanduka formu mezar taşları Anadolu Türk medeniyetinde önemli bir yer tutar. Bölgede incelediğimiz bu anıt mezarların ağırlıklı olarak basit moloz taştan veya sadece baş veya ayal şahide taşlarından oluştuğu bir kısmının ise muntazam kesme taştan yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bazı mezar formlarının Türbe-Kümbet formunda düzenlendiği dikkati çeker.

Bölgenin Tarihi / Erzurum

Erzurum aynı adı taşıyan ovanın güneydoğu yöresinde, Palandöken Dağları kuzey eteklerinde hafif eğimli yüzeyler üzerinde kurulmuştur. Şehrin yerleşim sahasında zamanın akışı içinde çevreye doğru giderek genişlemeler olmuş ve bu yayılım, günümüzde daha belirli bir durum almıştır.

Bu nedenle bir taraftan güneyde Palandöken Dağları eteklerindeki tepelik alanlara doğru genişleyen şehir, öte yandan da kuzey-kuzeybatı ve batıda Erzurum Ovası alüvyal düzlükleri üzerinde genişlemektedir.

Yüzölçümü 25.066 km² yi bulan Erzurum ili, yüzölçümü bakımından Türkiye'nin 4. büyük ilidir. İl topraklarının çoğunluğu, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum- Kars bölümü içinde, az bir kısmı da (Tortum, Narman, Oltu, Olur ve İspir) Doğu Karadeniz Bölümü sınırları içinde kalır.

Doğudan Kars ve Ağrı, batıdan Erzincan ve Gümüşhane, kuzeyden Trabzon ve Artvin, güneyden de Bingöl ve Muş illeri ile komşudur. Denizlere uzaklık ve yüksekliğin bir sonucu olarak Erzurum ve çevresi, kıyı bölgelerine göre daha şiddetli karasal iklim özellikleri göstermektedir.

Eski çağlardan başlayarak özellikle Orta çağda, Erzurum'un Karadeniz limanları ile olan bağlantısı ve Trans Orta Asya İpek Yolu'nun Erzurum'dan geçmesi ile Erzurum bir kavşak noktası olmuş ve her zaman önemini korumuştur. Günümüzde de Erzurum coğrafi konumundan doğan avantajlarından dolayı önemini yine korumaktadır. Özellikle Kars- Gümrü, Tiflis- Kars, Gümrü-Erivan, Tebriz- Tahran demir ve karayolları ile Ağrı- Doğubayazıt-Mako-Tebriz-Tahran karayolları, Türkiye'yi İran ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine bağlayan yolların köprübaşı olma fonksiyonunu sürdürmektedir. Yine İran'ın Karadeniz üzeri Avrupa'ya yönelik ro-ro taşımacılığı da yine Erzurum üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Tarihçe.

Erzurum, Aras, Çoruh ve Fırat kaynaklarını aldığı yaylaya hakim bir merkezdir. Tarihin hemen her devresinde, bağlı bulunduğu siyasi teşekküllerin hayatında büyük rol oynamıştır. İlk bilinen halkı Urartular olan şehrin, sırasıyla geçici de olsa Kimmer ve İskitler, Hititler, Medler, Persler, Partlar, Ermeniler, Romalılar, Sasaniler ve Türklerdir (Konukçu, 1989, s. 4).

Türklerin Anadolu'ya gelişlerinin Malazgirt ile başlamadığı artık bilim aleminin genel kabul ettiği bir gerçektir (Çay, 1992, s. 101).

Şehrin bilinen ilk adı, Doğu Roma imparatoru II. Theodosios'a (408- 450) izafe edilen Theodosiopolis'tir. Şehir tarihi süreç içerisinde Karintis, Karin, Karana, Kalghak, Karnoi, Araplar zamanında ise Kalikala veya Kali gibi aynı manaya gelen farklı isimlerle adlandırılmıştır. Selçuklular tarafından burada basılmış sikkeler üzerinde şehrin adı Arzan al-Rum, Arzan Rum ve Arzırum olarak görülmektedir. Bu ifadeler zamanla Erzurum olarak kaynaklara geçmiş ve nihayet Erzurum olarak bugünkü şeklini almıştır (Darkot, 1977, s. 341; Konyalı, 1962, s. 11).

Anadolu'ya yönelik İran saldırılarına karşı muhtemelen 415- 422 yıllarında kurulmuş olan Erzurum'un ilk devreleri hakkında fazla bilgi yoktur. Şehir, 502–503 te İranlılar'ın eline geçmiş, 504'te Bizanslılar tarafından geri alınmıştır. Hz. Osman zamanında, 653'te O'nun komutanı Habib Bin Mesleme tarafından zapt edilmiştir (Darkot, 1977, s. 342). Fetihden sonra Erzurum'u bir üs olarak kullanan Müslümanlar, buradan kuzey ve doğu istikametinde akınlar düzenlediler. 686'da şehir Bizanslılar'ın eline geçti ise de, 700'de tekrar Müslümanlar tarafından geri alınır. Bizans ordusunun 751'deki kuşatmasına büyük bir direnme gösteren Erzurum, şehirdeki Ermenilerin ihaneti sonucunda tekrar Bizans ordularının eline geçmiştir. Bizans ordu komutanı ermeni asıllı Kusan, şehri yağmaladığı gibi Müslüman ahalinin büyük çoğunluğunu da katletmiştir. Daha sonra 756 da Halife Mansur bir ordu gönderip şehri kurtarmıştır. Halife Mehdi Billâh zamanında Erzurum'a Türk birlikleri yerleştirilmiştir. İbn Havkal, Kalikala'nın (Erzurum) Rum ülkesinde (Anadolu) Azerbaycan, Cibal, Rey ve civardaki halkın gaza merkezi olan büyük bir uç şehri olduğunu kaydetmektedir (Turan, 1973, s. 29).

Daha sonra Erzurum ve çevresi, 1048–1049 da İbrahim Yinal (Küçük, 1995, s. 322) ve Kutalmış Beylerin komutasında Müslüman Türkler tarafından ele geçirilmiş ancak Erzurum Malazgirt Zaferinden sonra tamamen feth olunmuştur (Köymen, 1993, s. 246). Sultan Alparslan zaferden sonra Erzurum ve çevresini, Emir Saltuk'a ikta olarak vermiş ve O'nun aynı yıl (1071) Erzurum'u fethetmesiyle şehirde Türk hâkimiyeti kesin olarak başlamıştır. Böylece Büyük Selçuklu Devletine bağlı olarak Bölgede Saltuklu hâkimiyeti başlamıştır (Turan, 1973, s. 30). B. Selçuklu Devletinin 1157 de parçalanmasından sonra Saltuklular, Anadolu Selçuklu Devletine bağlanmıştır. A. Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah, Saltukoğulları Beyliğini ortadan kaldırarak Erzurum'u kardeşi Mugisüddin Tuğrul Şah'a ikta etmiştir (1202) (Turan, 1973, ss. 30-31). Daha sonra I. Alâeddin Keykubad, meşhur kumandanı Mübarizüddin Çavlı'yı Erzurum'a Subaşı tayin ederek, yaklaşmakta ola Moğol tehlikesine karşı şehri tahkim ettirmiş ve gerekli tedbirleri aldırılmıştır.

1242'de Moğol ordusu kumandanı Baycu Noyan tarafından şehir tahrip edilerek, halkının da büyük bir kısmı katledilmiştir. Köseadağ Savaşından sonra (1243) şehir tamamen Moğol hâkimiyetine geçmiş ve Moğolların sık sık Anadolu seferlerinde uğrak yeri olması nedeniyle çok büyük zararlar görmüştür (Yinanç, 1977, s. 350). Bu yüzden halk, başka yerlere göçmüş ve şehir iyice tenhalaşmıştır. Moğol tahribatına rağmen ticari ve stratejik öneminden dolayı, İlhanlılar döneminde hızlı bir kalkınma dönemi yaşanmıştır (Turan, 1973, s. 36). Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra (1308) Erzurum, İlhanlılar'a bağlanmış, bu devletin parçalanmasının ardından, en karışık devresini yaşamıştır (Yinanç, 1977, s. 350).

İlhanlılar'ın bıraktığı boşluktan yararlanmak isteyen birtakım beyler, Erzurum ve çevresini mücadele sahası haline getirirler. Bilhassa Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen aşiretlerinin mücadelesi sırasında büyük tahribata uğrayan şehir, daha sonra Sutay Noyan'ın oğlu Hacı Togay'ın eline geçer (Turan, 1973, s. 33). İşte bu dönemde şehrin geliri iyice düşmüş ve Erzurum'a ait vergi miktarı 22000 dinar olarak belirlenmiştir. Bu miktar, Anadolu'nun küçük kasabaları derecesindedir (Konukçu, 1990, s. 37). Bu da şehrin uğradığı tahribatı göstermesi bakımından önemlidir.

Erzurum 1360'ta Eretnaoğulları'nın ve onların Erzincan valisi olan Mutahharten'in nüfuzu altına girmiştir. Fakat bu devlet Erzurum'da uzun müddet tutunamamış ve burası bir müddet sonra Karakoyunluların eline geçmiştir. Böylece 1377'de Karakoyunluların Reisi olan Bayram Hoca bölgeye ve şehre hâkim olmuştur (Konukçu, 1992, s. 43).

Erzurum, 1387'de bütün doğu Anadolu ile birlikte Timur ordularınca istila edilmiş, şehir tahrip edildiği gibi halkının da büyük bir kısmı katledilmiştir. Timur, şehrin idaresini tekrar Mutahharten'e vermiş, onun ölümü üzerine Yusuf Ali adında bir Türkmen beyini buraya kumandan tayin etmiştir (Küçük, 1995, s. 322).

Timur'un ölümü üzerine Erzurum'da Akkoyunlu ve Karakoyunlu mücadelesi yeniden şiddetlenmiştir. Bu iki Türkmen Devleti arasında 1435'te Karaz civarında meydana gelen savaşı Karakoyunlular kazanmış (Sümer, 1984, s. 135; Yinanç, 1977, s. 351), daha sonra Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunlu Beyliğine son vererek Şehri ele geçirmiştir (Yinanç, 1977, s. 352).

Uzun Hasan'ın şehir üzerinde etkisi büyük olmuştur. Özellikle Onun tarafından konulan ve halk arsında "Hasan Padişah Kanunu" olarak bilinen kanunname, Osmanlı kâkimiyyetinden sonra da 35 yıl yürürlükte kalmıştır (Yinanç, 1977, ss. 352- 353).

Erzurum, 1480 ve 1490 yıllarında Safevi propagandasından oldukça fazla etkilenmiştir. Bunun sonucu olarak 1502'de Şah İsmail, Akkoyunlu Beyliğini ortadan kaldırarak Erzurum'a hâkim olmuştur. Şehri tahrip ettiği gibi halkını da Şiiliğe zorlamasından dolayı, Sünni halk başka yerlere göçmüş, bu yüzden şehir ıssızlaşmıştır. Safeviler üzerine yürüyen Yavuz Sultan Selim, Çaldıran'a gidip gelirken Erzurum'un yakınında konakladığı halde Erzurum'a girmemiştir. Rivayete göre Yavuz, şehrin adeta bir baykuş yuvasına dönen virane halini görmemek için şehre girmemiştir (Küçük, 1995, s. 322; Konukçu, 1990, s. 54). Osmanlıların bölgedeki hakimiyetleri 1516-1517 yıllarında kesinleşmiş olmakla birlikte, çok fazla el değiştirmekten dolayı hayli tahrip olmuş ve nüfusu azalmış olan şehrin ilk tahriri 1518, ikinci tahriri, 1520 ve üçüncü tahriri ise 1540 yılında yapılmıştır (Gündoğdu, 1999, s. 382).

Nitekim ilk tahrir defteri kayıtlarına göre şehir, 12 mahalleden ibaret olup, bunların da harap ve boş durumda oldukları kaydedilmektedir (Küçük, 1995, s. 325).

Erzurum ve çevresinin, tüm katliam ve tahribatlara rağmen, sürekli yenilenen ve güçlenen nüfusu ve önemli yollar kavşağında olması, ayrıca savunmasının da kolay olması gibi sebeplerle, istisnalar dışında sürekli canlı ve dolu bir bölge olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde yeniden imar edilen ve iskâna açılan şehir, İran üzerine açılan seferlerde bir askeri üs konumunu üslenmiştir (Konukçu, 1992, s. 55). Yerleşmenin henüz yeni başladığı devreye ait 1540 tarihli Tahrir Defteri, iskânın alt yapısını ortaya koymaktadır. Nitekim bu tahrir defterine göre Erzurum'da yirmi yedi mahalle bulunuyordu. Ancak mahalle sayısı artmasına rağmen nüfus henüz tam artmamıştı. Toplam yetmiş yedi aile ve 1600 civarında asker ile 1540'larda şehrin nüfusu, ancak 2000' lerde idi (Küçük, 1995, s. 325). Böylece kısa zamanda gelişip kalkınan şehir, Anadolu ve Karadeniz'den doğuya giden askeri ve ticari yolun üzerindeki başlıca şehir olma karakterini yeniden kazanmıştır (Küçük, 1995, s. 322).

Erzurum, XVII. yüzyılda şehir olarak gelişimini tamamlamış, Osmanlı-İran, Osmanlı-Gürcistan harplerinde “kışlık” ve “merkez” olarak şöhret kazanmıştır. Bu yüzyılda Doğu Anadolu'nun ve Osmanlı ülkesinin önde gelen ticari şehridir. İran'dan gelen veya giden kervanlar da yol ihtiyaçlarını burada karşılar, gümrüğe girer ve çıkarlardı (Konukçu, 1992, s. 67). Osmanlı Devletinin Erzurum Beylerbeyliği XVII. yüzyıl kaynaklarına göre Şarki-Karahisar, Kiğı, Hınıs, Yukarı Pasin, Malazgirt, Tekman, Kız-Uçan, İspir, Tortum, Namervan, Mecingert sancaklarından oluşmaktaydı (İnalcık, 1977, s. 353). Beylerbeyinin hassı bütün imparatorluk eyaletleri içinde en yüksek haslardan olup, 1.214.600 akçedir. Böylece şehir, konumu itibari ile çok kısa sürede gelişmiş ve Osmanlı devletinin en büyük eyaletlerinden biri olmuştur. Nitekim 1640'larda şehri ziyaret eden ve burada yetmiş Müslüman ve yedi Ermeni mahallesinin bulunduğunu kaydeden Evliya Çelebi, batıda Erzincan, doğuda Tebriz veya Acem, kuzeyde Gürcü ve güneyde Harput kapılarının yer aldığını yazmaktadır (Çelebi, 1970, ss. 205-218).

XVIII. yüzyıl başlarında Tournefort'a göre, şehirde 6000 gayrimüslime karşılık, 18000 Müslüman yaşamaktadır. J.m. Kinneir, Erzurum'un XVIII. yüzyıl sonlarındaki nüfusunu 100.000, J. Saint Martin 1818'de 150.000 olarak verir. H.F.B. Lynch ve J. Brant 1827'de şehrin nüfusunun 130.000 civarında olduğunu belirtirler (Küçük, 1995, s. 326).

1829'daki Rus işgali, şehrin nüfusunun oldukça düşmesine ve 1835'te nüfusun 15.000'lere kadar inmesine sebep olmuştur. Bu 15.000 Müslüman nüfusa karşılık, şehirde

sadece 120 Ermeni ailesi yaşamaktaydı (Beydili, 1988, ss. 365-434). 1865’de Vilayetler Kanunun yürürlüğe girmesi ile Erzurum Vilayeti teşkil edilerek, Ova, Kiğı, Tercan, Hınıs, Tortum, Keskim ve Pasin gibi kazalara bölünmüştür (Konukçu, 1992, s. 6). Berlin Kongresi’nden sonra (1878) Anadolu’da başlayan Ermeni karışıklıkları esnasında Erzurum’un nüfusunda büyük değişiklikler olmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Ermeni çetelerinin hareketleri, Rus işgali ve Ermeni tehciri gibi sebeplerle şehrin gerek Müslüman ve gerekse Müslüman olmayan nüfusunda önemli düşüşler meydana gelmiştir. Bu karışık durumun sona ermesinden sonra, şehir fiziki yapı ve nüfus bakımından yeniden toparlanarak Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan sayımlarla nüfusu 30.000’i geçmişti.⁷⁶ Cumhuriyet döneminde hızlı bir gelişme gösteren Erzurum, 1960’larda 105.000 aşan nüfusu ve ticari potansiyeli ile Türkiye’nin önemli büyük illeri arasına girmeyi tekrar başarmıştır. Şehirde ticaret ve sanayi faaliyetlerinin gelişmesi ve şehrin çevreye doğru büyümesi, beraberinde hızlı bir gecekondulaşmayı da beraberinde getirmiştir. Günümüzde yetmiş dört mahallesi bulunan Erzurum, 1993 tarihinde “Büyük şehir” statüsüne kavuşturulmuş ve buna bağlı olarak dört alt belediye teşkilatı kurulmuştur. Yaklaşık 400.000’i aşan merkez nüfusu ve 18 ilçe, 40 belediyesi ile Doğu Anadolu’nun en önemli askeri, ekonomik, kültürel, sağlık ve eğitim merkezi olarak gelişmesini sürdürmektedir.

Tekman.

Bugün; kuzeyinde Tekman, kuzeydoğusunda Karayazı, doğuda Karaçoban ilçeleri, güneyde Muş ili, batıda ise Muş ili ve Erzurum iline bağlı Tekman ilçesi ile çevrilidir. İlçemizin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1517 tarihinde Osmanlı yönetimine katılmıştır. 1946 yılına kadar Hınıs İlçesine bağlı Bir köy iken aynı yıl ilçe yapılmıştır. Tekman İlçesi Erzurum İline 151 Km. mesafede olup, ilin güneyinde yer almaktadır. Yüzölçümü 2197 Km² olan İlçemiz aynı zamanda Bingöl ve Muş İllerine de komşudur. İlçenin rakımının ortalama 1800 metrenin üzerinde olması nedeniyle yayla ve meralar geniş yer kaplamakta, Kuzey Batısında Palandöken Dağı, Kuzeyinde Kargapazarı Dağları, Doğu ve Güney Doğusunda ise Bingöl Dağları bulunmaktadır. Türkiye’nin en önemli akarsularından Aras Nehri İlçenin sınırları içerisinde doğmaktadır. İklim olarak Doğu Anadolu’ya özgü, karasal iklimin hakim olduğu Tekman da yazlar kısa ve serin, kışları ise 7 – 8 ay gibi oldukça soğuk ve uzun geçer. (Özkılınç vd., 2000, s. 1).

Tarihçe.

1517 tarihinde Osmanlı yönetimine katılmıştır. Kaynaklarda 1535 ve 1641 yıllarında Erzurum Eyaleti’ne bağlı bir sancak olarak görülen Tekman, 1836’ daki kayıtlar ile 1864 tarihli

salnameye göre de Erzurum sancağına bağlı kaza statüsünde kaydedilmiştir. 1946 yılına kadar Hınıs ilçesine bağlı bir köy iken aynı yıl ilçe yapılmıştır. Tekman ilçesi Erzurum iline 151 km. mesafede olup, ilin güneyinde yer almaktadır. Yüzölçümü 2197 km² dir. İlçe, Bingöl ve Muş illerine komşudur. İlçenin rakımının ortalama 1800 metrenin üzerinde olması nedeniyle yayla ve meralar geniş yer kaplamakta, Kuzey batısında Palandöken Dağı, Kuzeyinde Kargapazarı Dağları, Doğu ve Güney doğusunda ise Bingöl Dağları bulunmaktadır. Türkiye'nin en önemli akarsularından Aras Nehri ilçenin sınırları içerisinde doğmaktadır. (<https://www.erzurum.bel.tr/AltIcerikDetay/1044/I/1022.html>) Erş.Tarihi: 15.11.2024

Yavuz Sultan Selim'in tahta geçmesiyle Osmanlı Devleti'nin siyaseti Safavi tehdidi nedeniyle batıdan doğuya yönelmiştir. Şah İsmail, İran'da iktidarı ele geçirdikten sonra Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için propoganda faaliyetlerine başlamış ve bunun sonucu olarak da 1511'de Şah Kulu isyanı çıkmıştır. Şii propogandasından Şehzade Ahmet'in en büyük oğlu Şehinşah ve Murad bile etkilenmiştir (Asra, 2009, s. 40.)

1281/1864 tarihli salnameye göre Hınıs ve Tekman Erzurum sancağına bağlı kaza statüsündedirler. Malazgird ve Bulanık ile Varto-yı Ulya ve Varto-yı Süfla'da Muş sancağına tabi müstakil kazalardır. Bu iki sancağın da merkezi Erzurum eyaletidir (Özkılınç vd., 2000, s. 5).

1533 yılında Şah Tahmasb önderliğinde tekrar Safevilerin işgaline uğrayan bölge, 1535 yılında Irakeyn Seferi'nden dönen Kanuni Sultan Süleyman tarafından tekrar Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur (Dündar, 1998, s. 252). (<http://www.tekman.gov.tr/tekmanin-tarihcesi-Kaymakamlık>. 2024).

Tortum.

Erzurum ilinin kuzeydoğusunda yer alan Tortum, M.Ö. 680-655 yıllarından itibaren Urartu, İskitlerin Roma'nın Arapların ve Doğu Roma'nın (Bizans) hakimiyeti altında kalmıştır.

Tarihçe.

Tortum isminin Selçuklular dönemindeki Saltukoğullarından Tortum, Ilgan ve İmadettin Beylerin yörenin ilk sakinlerinden olması sebebiyle aldığı sanılmaktadır. Ayrıca Tortum kelime anlamıyla “Bağlık, Bahçelik” anlamına gelmektedir. Sakalar, Lidyalılar, Medler, Persler ve Romalılardan sonra 1018-1036 yılları arasında Türk hâkimiyetine girmiştir.

1828'den sonra çeşitli defalar Rus işgaline uğrayan ilçemiz 16 Mart 1918 tarihinde düşman işgalinden kurtarılmıştır.

Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Prof.Dr. Mehmet İnbaşı'nın 2008 yılında Yeditepe Yayınevi tarafından basılan “Osmanlı idaresinde Tortum” adlı kitapça ilçenin tarihi ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Tarih boyunca Urartu, Kimmer, Saka, Med, İskit ve Pers medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır (Gezi Notları, 2017, s. 67). Erzurum'un kuzeyinde bulunan ilçe Kafkasları Anadolu'ya bağlayan ana yol güzergâhı üzerinde olup Eskiçağ boyunca dönemin önemli ticari ve ulaşım bölgesi olmuştur (Morkoç, 2016, s. 1). İlçe hakkında tarih öncesi dönemlere ait fazla bilgi olmadığı fakat M. Ö. 3250-2000 yıllarına tarihlenen Karaz Kültürü veya Eski Tunç Çağı Kültürü döneminde bölgede yerleşimlerin olduğu ifade edilmektedir (Özgül, 2011b, s. 98).

Kıpçak Türkleri ve Gürcüler tarafından iskân edilen bölge Doğu Anadolu'da Osmanlı idaresine en geç giren yerlerden birisi olarak nitelendirilmektedir (İnbaşı, 2008, s. 11). Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı idaresine giren Tortum ve Çoruh havzası, kaynaklarda belirtildiği gibi sengistan yani taşlık araziye sahip olduğundan bölgede büyük ölçekli yerleşim birimi yoktur. Bu sebeple Tortum'un yerleşim birimleri Karadeniz yerleşiminin tipik özelliklerini göstermektedir. Fetihten itibaren idari yönden Erzurum Beylerbeyliğine bağlanan Tortum Sancağı, aynı zamanda Gürcistan ile yapılan ticaretin ana yolu üzerinde bulunmaktadır. Başlangıçta geniş sınırları olan sancak, bölgede kurulan diğer sancaklar dolayısıyla küçülmüştür. Tortum'un merkezi; Osmanlılar döneminde Tortum Kale köyünde bulunmakta idi. Şu anki ilçe merkezi olan (Nihah) ise Haho, Liskav, Ahrorik ve Tortum nahiyeleri bağlı 86 köy ile birlikte Tortum Sancağı'na bağlı idi. (İnbaşı, 2008, s. 12).

Tortum Adı.

Tori, Tiflis bölgesinde Qori Kazası'nda bir kentin adıdır. Türkçe'de Tör, yüksek dağ örüşü, derenin yukarı başındaki otlak yeri sözünden ve Gürcüce kelimenin sonuna ilave edilmiş “î” halinden ibarettir. Kuzey Kafkasya Ter Eyâleti'nin Nazran dairesinde Tor Çudra dağ, Qazan Kazâsı'nda Tor, tepe anlamına gelmektedir.

Tortum ve kuzeyindeki Akça-kale, Şehzade Selim'in Trabzon sancakbeyliği sırasında zapt edildi ise de, Sultan II. Bayezid'in Selim'in o taraflardaki fetihlerine izin vermemesi üzerine, Şehzade Selim'in çekilmesinden sonra burası tekrar Gürcülerin eline geçtiği kaynaklarda geçmektedir (İnbaşı, 2008, s. 341).

Tortum Kalesi ve Akça-kale'nin fethadilmesi ile Tortum Sancağı adıyla Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı yeni bir sancak olarak kurulmuştur. Tortum sancağı bu statüsünü Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı olarak uzun süre sürdürmüştür.

XIX. yüzyılda idari yönden bazı temel değişiklikler yapılmıştır. Nitekim 1836 yılında ihdas edilen Erzurum müşirliğine Erzurum, Erzincan. Hınıs, Kelkit, Malazgirt, Tortum, ispir, Kuruçay, Şarki Karahisar, Mamervan, Kızıuşan, Kiğı ve Micingerd sancakları bağılı olup Osmanlı-Rus harpleri dolayısıyla bölgede yaşanan işgaller sırasında Erzurum Eyaleti'nin hem sınırları hem de bağılı sancak sayısı önemli değişikliklere uğramıştır. (İnbaşı, 2008, s. 347).

1557 tarihli Tortum Sancağı mufassal defterinde Tortum Sancağı'na bağılı olarak Tortum, Liskav, Ahçorik, Haho ve işhan olmak üzere 5 nahiye kayıtlı idi. 1572 tarihli has defterinde ise Tortum Sancağı'na bağılı olarak Tortum, Liskav, Ahçirik ve Haho olmak üzere 4 nahiye kayıtlı idi. Buradan Tortum Sancağı'nın sınırlarında bir küçölme olduğı anlaşılmaktadır. Aynı durum köy sayılarında da görölmektedir. Nitekim 1557 ve 1572 tarihli defterlere göre Tortum Sancağı'na bağılı nahiyeler, köy 11 adettir (İnbaşı, 2008, s. 350).

Uzundere.

Uzundere yerleşiminin eski adı Azort'tur. Gürcüce kaynaklarda Azorti olarak geçer. Bununla birlikte 1574 tarihli ve Defter-i Mufassal-i Vilayet-i Gürcistan adlı Osmanlı mufassal defterinde Ozort veya Uzort biçiminde de yazılmıştır. 1928 tarihli Osmanlıca köy listesinde ise Azort olarak geçer.

Uzundere ilçesinin 3000 yıllık bir tarihi geçmişı olup, Uzundere İlçesi tarih içerisinde; Etiler, İskitler, Sakalar, Persler, Çoruh, Bulgarları, Doğı Romalılar, Suvarlar, Abbasiler, Sasaniler, Ardahan - Artvin Bağıratlı Devleti Vaspurakan Krallığı, Selçuklular, Ata Beyler, Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Osmanlı Devleti gibi millet ve devletlerin hâkimiyeti altında kalmıştır, Kanuni Sultan Süleyman döneminde. Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına girmiştir. 1883 tarihli Erzurum vilayet salnamesinde Uzundere nahiyesinin nahiye müdürü Şerif Ağa'dır.

1.Dünya Savaşı'nda Rus işgali altına düşen ilçemiz halkı 1916 yılında Rusların ve onların silahlandırdıkları Ermeni Taşnak çeteleri zulmünden korunmak için Anadolu'nun batısına doğıru Sivas, Malatya, Çorum, Tokat gibi illere göç etmişlerdir.

Türk Tarihinde muhacirlik olarak isimlendirilen bu göç hareketine rağmen İşgaller üzerine Uzundere halkı da boş durmayarak Dikyar'lı Hafız Mustafa Efendi yardım kampanyası açarak askerimize günlerce merkep sırtında erzak taşımıştır. Yerli milisler vasıtası ile Ermeni çeteleri uzaklaştırılmaya çalışılıyor. Dikyar'lı Derviş Bey ve arkadaşları vasıtası ile düşmanın bölgeye sokulmaması için yoğun gayretler gösterilmiştir.

Erzurum istikametinden gelen askerlerimiz sayesinde Uzundere ilçesi 16 Mart 1918 tarihinde Ruslardan ve Ermeni çetelerinin işgalinden kurtarılmıştır.

Eskiden Tortum ilçesine bağlı bucak merkezi olan Uzundere (Azort) 1987 yılındaki idari taksimatla ilçe olmuştur. (<http://www.uzundere.gov.tr/uzunderenin-tarihcesi-Kaymakamlık>. Erişim Tarihi: (11.12.2024)

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesindeki Erzurum-Kars platosunun batı yarısını Erzurum oluşturmaktadır. İlin kuzey bölümünü ise Doğu Karadeniz Dağları'nın içte kalan kesimleri ve güneyini de Doğu Anadolu Bölgesi ile Yukarı Fırat ve Yukarı Murat oluşturmaktadır (Sözer, 1974, s. 27; Doğanay, 1983, s. 6).

Erzurum ve çevresi coğrafi bakımdan Doğu Anadolu'nun yüksek kesimlerini teşkil edip 39° 55" kuzey enlem ve 41° 16" doğu boylam dereceleri arasındadır. (Sözer, 19)Erzurum ilinin kuzey ilçelerinden Tortum ve Uzundere'yi içine alan Tortum Çayı Havası, idari olarak Erzurum'a bağlı olmakla birlikte, Karadeniz Bölgesinin Doğu Karadeniz Bölümü içerisinde ve Çoruh Irmağı'nın önemli kollarından birisini oluşturan Tortum Çayı Vadisi'nde yer almaktadır. Güneybatısında Dumlu Dağları (3200) doğusunda Akdağlar (3047), batısında Mescit Dağları (3239) ve Kargapazarı Dağları (3228) bulunmaktadır. Tortum Çayı Havzası'nın güneyinde Erzurum ili, güneydoğusunda Pasinler, batısında İspir, doğusunda Narman, kuzeydoğusunda Oltu, kuzeyinde Yusufeli bulunmaktadır. (Atalay, 1984, ss. 129 -138; Yılmaz, 1991, s. 3; Koday & Kaya, 2012, ss. 73-76; Hassan, 2015, s. 4).

Tortum Çayı Havzası, 1987 yılı itibari ile iki ilçeden oluşmaktadır. Bunlar Tortum ve Uzundere ilçeleridir. Cumhuriyet devrine kadar nahiye merkezi olarak Tortum Sancağı'na bağlı kalan Uzundere, 1924 yılında, bucak merkezi olarak Tortum İlçesine bağlanmıştır. Uzundere'de 1955 yılında Belediye teşkilatı kurulmuş, 1987 yılına kadar Bucak merkezi olarak kalmış, 19.06.1987 tarih ve 3392 sayılı kanunla daha önce bağlı olduğu Erzurum ili Tortum ilçesinden 10 köyü ile birlikte ayrılarak ilçe statüsüne getirilmiştir (Yılmaz, 1991, s. 3; Altaş, 2014, s. 232; Sözer, 1974, s. 27; Doğanay, 1983, s. 6; Doğanay, vd. 1998, s. 87).

Erzurum'un kuzey ilçelerinde tarihi ve arkeolojik veriler (Tortum-Uzundere) Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi, s. 10.

İKİNCİ BÖLÜM

Mezarlık ve Defin Geleneğine Genel Bir Bakış

Mezar, mezarlık ve ölü gömme (defin) ile ilgili uygulamalar insanlık tarihinin en eski devirlerinden başlayarak günümüze kadar gelmiştir. Arapça ziyâret kökünden gelen “ziyaret mekânı” anlamındaki mezâr kelimesinden Türkçe ekle türetilmiş bir yer adıdır (Bozkurt, 2004, s. 519). Arapça’da “ölünün gömüldüğü yer” mânasındaki kabir (kabr) ve medfen karşılığında Farsça ve Türkçe’de daha yaygın olan mezar kelimesinin kullanımında kabirlere gitmekle ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm (et-Tekâsür 102/2) ve hadislerde (Wensinck, *el-Mu‘cem*, “zvr” md.) “ziyaret” kökünün geçmesinin de etkisi olmalıdır (Bozkurt, 2004, s. 519). Eski Türkçe’de kabire sın (Anadolu lehçesinde sin) ve mezarlığa sınılağ (Anadolu lehçesinde sinle) denildiği bilinmektedir (Bozkurt, 2004, s. 519).

Mezarlıkların oluşmasında en önemli etken hiç şüphesiz ölü gömme geleneği ile ilgilidir. Kur’an’ı Kerim el-Maide 5/27-31 de kardeşini öldüren Adem (A.S) ın oğlu Kabil’in öldürdüğü kardeşi Habil’i kargadan örnek alarak toprağa gömdüğü anlatılmaktadır (Harman, 1996, s. 376). “Yazık bana, şu karga kadar bile olmaktan, kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim!’ dedi; sonunda da pişmanlık duyanlardan oldu”(el-Maide 5/27-31). Ölüleri gömmek için özel bir alan tahsisine daha çok yerleşik toplumlarda rastlanır; ancak göçebelerin de geçici olarak kaldıkları arazilerde belli bir alanı bu amaçla kullandıkları görülmektedir. Arkeoloji terminolojisinde “nekropolis” (Gr. “ölüler şehri”) denilen eski mezarlıklar kültüre, bölgenin coğrafi ve jeolojik yapısına, inşa malzemesi türüne göre çeşitlilik gösteren yer altı veya yer üstü mezarlarından meydana gelir (Bozkurt, 2004, s. 519). Muhtemelen en eski mezarlıklar genelde, dikilmiş dört blok taş üzerine konulan yassı taşların şekillendirdiği Yontma Taş ve Cilâlı Taş dönemlerine ait dolmenlerin bulunduğu alanlardır. Mısır’ın Sakkâre ve Cîze piramit bölgeleri yer üstü, Krallar vadisi yer altı nekropollerinin en ünlüleridir. Mezopotamya’da Sumerler’e ait Ur kral mezarları, Miken oda mezarları, İran ve Anadolu’nun çeşitli yerlerindeki kaya mezarları ve Roma’daki hıristiyan katakompları diğer ünlü nekropollerdir (Bozkurt, 2004, s. 519).

Mezar daha çok toprak üstünde kalan yapısıyla önem taşır ve ziyaret edilebilmesi için üzerinde yerini ve ait olduğu kimseyi belirleyen bir alâmetin bulunması gerekir; bu sebeple dayanıklılığından dolayı genellikle taş kullanılmıştır. İncelediğimiz bazı örneklerde taş şahide yerine tahta şahidelerin de kullanıldığı görülmektedir. Mezar başı ve ayak kısmına taş veya

ahşap şahide kullanımının ne zaman başladığı hakkında kesin bilgi yoktur. Eski Ahid’de Hz. Ya‘küb’un, zevcesi Raşel’in kabri başına bir taş diktiğinden (Tekvîn, 35/20), aile kabirlerinden (Samuel, 17/23; I. Krallar, 13/22-30) ve türbelerden (Eyub, 21/32) söz edilir. Bazı kültürlerde mezar üzerine heykel konulduğu ve bunların derin anlamlar içerdiği bilinmektedir. Özellikle Türk kültür ve medeniyetinde mezar üzerine koyun, koç ve at heykelleri konulduğu bilinmektedir (Berkli, 2006, ss. 64-66). İlk örnekleri MÖ 1000’li yıllarda ölen alplerin mezar taşlarında dağ tekesi, koyun-koç tasvirleri olarak görülen bu motifler, (Esin, 2021, s. 125) ilerleyen dönemlerde mezarların üzerine konulan heykel biçiminde yerini almıştır. Hatta son yapılan kazılarda bu tür heykellerin Hun Kurgan mezarlarında ölen alpin yanına gömüldüğü dikkati çekmektedir.

Türk kültür tarihi açısından büyük önem taşıyan ve Orta Asya’nın çeşitli bölgelerinde büyük mezarlıklar oluşturacak derecede çok sayıda bulunan kurganların (Korunmuş yer anlamında Korugan-Kurigan mezar odasının üzerine kalın ağaç kütükleri ile kapatıp üzerine toprak yığılarak yapılan küçük ve orta büyüklükte tepe) üzerine mezar yerleri yabancılar tarafından belli olmasın diye herhangi bir işaret konulmazdı (Şekil 1). Çünkü Türkler için mezar yeri mezarlıklar özel alanlar olup mutlaka korunması gereken yerlerdi.

Şekil 1

Oktay Aslanapa, Altay Dağları Eteklerinde Bir Kurgan.

(Aslanapa, 1971)

İlerleyen dönemlerde özellikle Göktürklerde yapılan anıt mezarlar ortaya çıkar ki bunlar farklı anlamlar içeren zengin materyallerle öne çıkmaktadır. Bu mezar taşlarının bir kısmında kitâbeler de bulunuyordu. Bu anıt mezarlar içerisinde özellikle Kültüğün ve Bilge Kağan Mezarları (Şekil 2-3) özel bir yer tutmaktadır.

Şekil 2

Kültiğin Mezar Anıtı (O. Aslanapa)

(Aslanapa, 1971)

Şekil 3

Kültiğin Mezar Anıtı Sin Taşı Kaidesi Kaplumbağa Heykeli

(Aslanapa, 1971)

Çin kaynaklarında Türkler'in kabir üzerine bir bina (bark) yaptıkları, duvarlarına ölünün şahsını ve hayatta iken katıldığı savaşları gösteren sahneler resmettikleri ve onun kimliğini bildiren yazılı işaretler diktikleri belirtilmektedir (Kafesoğlu, 1992, ss. 326-327). Mezarın üstüne çadır kurulması ve ölünün hayatta iken öldürdüğü kişi sayısınca balbal dikilmesi gelenektir. Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden sonra çadırlar kümbet, balballar âbidevî mezar taşları şeklinde kendini göstermiştir (bunların en güzel örneklerinin bir arada bulunduğu Ahlat Mezarlığı Türk Kültür ve Medeniyetinin en güzel açık hava müzesi gibidir (Şekil 4).

Şekil 4

Ahlat Mezarlığı

(Karamağaralı, 1992)

Mezarın baş ve ayakucuna “şâhide” veya “mezar taşı” (halk arasında “hece taşı”) denilen taşların dikilmesi İslâm’ın ilk dönemlerinden beri devam eden bir gelenektir (Bozkurt, 2004, s. 520).

Şekil 5

Beyhan Karamağaralı, Ejder figürlü Ahlat mezartası

(Karamağaralı, 1992)

Hız. Peygamber’in, tanınması için Osman b. Maz’ûn’un kabrinin başına taş diktığı (Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 63), onun vefatından sonra bazı sahâbî ve tâbiîn mezarlarının üzerine kubbe adı verilen çadır kurulduğu bilinmektedir (Bozkurt, 2004, s. 520). Bunlardan biri Hız. Hasan’ın oğlu Hasan’ın kabrinin üstüne yapılmış ve bir yıl kadar kalmıştır (Buhârî, “Cenâ’iz”, 62; diğerleri için bk. Aynî, VII, 46). İmam Şâfiî’nin verdiği, Mekke valilerinin kabir üzerine inşa edilen yapıları yıktırdıkları yolundaki bilgiden (*el-Üm*, I, 246; *Tecrid Tercemesi*, IV, 480 vd.) İslâm’da kabir ve türbe yapımının yine erken tarihlerde başladığı anlaşılmaktadır (ilgili dinî hüküm ve tartışmalar için bk. KABİR). İslâm’da mezar kültürünün gelişmesi doğduğu muhitten

çok yayıldığı topraklarda ve özellikle İran, Mısır ve Anadolu gibi bölgelerde karşılaştığı gelenekle irtibatlıdır (Bozkurt, 2004, s. 520).

İslâm şehirlerinde mezarlıklar genellikle yerleşim alanının ve surların dışında şehir kapılarına yakın yerlerde oluşmuştur. Bu sebeple Dimaşk, Bağdat, Kahire ve diğer şehirlerde görüldüğü gibi çoğu yakınında bulunduğu kapının adını almıştır. Mezarlık alanları için tercih edilen bir yer de dağların yamaçları ve etekleridir. Kahire’de Mukattam dağı eteğindeki Karâfe ile Dimaşk’ta Kâsiyûn dağı eteğindeki Sâlihiye mezarlıkları bunun en meşhur örnekleridir (Bozkurt, ss. 519-20). Ayrıca önemli şahsiyetlerin defnedildiği yerlerin etrafında küçük veya büyük mezarlıklar teşekkül etmiştir. İslâm tarihinin ilk dönemlerinde sahâbe kabirleri bu hususta önemli bir cazibe merkezi olduğu bilinmektedir (Bozkurt, 2004, ss. 519-20). Bu tarihi mezarlık ve özel defin yerlerinin toplum içerisinde özellikle seçilen-istenilen mekanlar olmasında, sahâbe hakkındaki övücü âyetler ve “her sahâbînin kıyamet günü vefat ettiği beldenin efendisi ve nur olarak diriltileceğine dair” hadislerle (Tirmizî, “Menâkıb”, 59; İbn Asâkir, II, 417) benzeri diğer hadislerin etkisinin bulunduğu şüphesizdir. İbn Asâkir, Dimaşk’taki ilk müslüman mezarlığının fetih sırasında ashaptan bazılarının şehid düştüğü Bâbütmâ denilen doğu kapısı civarında teşekkül ettiğini, Bâbülfêrâdis Mezarlığı’nda Hz. Meryem ile havârilere, Bâbüssagîr’de de sahâbîlere ait bazı kabirlerin bulunduğunu belirtir (Bozkurt, s. 520). Sahâbe kabri etrafında oluşmuş en ünlü mezarlık alan itibariyle dünyanın en büyük mezarlıklarından biri olan İstanbul’daki Eyüp Mezarlığı’dır. Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin kabri etrafında teşekkül eden bu mezarlıktan başka Eyüp semtinde birçok türbe ve hazîrenin varlığı da bu sahâbîye yakınlık arzusundan kaynaklanmıştır. Aynı amaçla İslâm dünyasının birçok şehrinde Ehl-i beyt, evliya ve ulemâ kabirleri etrafında mezarlıklar oluşmuştur (Bozkurt, 2004, s. 520).

Önceleri genellikle meskûn sahaların dışında bulunan mezarlıklar yerleşim alanlarının genişlemesi sonucu şehirlerin içinde kalmıştır. Ayrıca yerleşme merkezlerinin içinde veya dışında ve cami, tekke, türbe gibi yapıların bitişiğinde küçük mezarlıklar (hazîre) yer almaktadır. Osmanlı kültüründe önemli yeri olan hazîrelerin İstanbul’da yüzlercesine rastlamak mümkündür (Bozkurt, 2004, s. 520). Yapının bânisi veya tekkenin şeyhi gibi bir ya da birkaç önemli kişinin defniyle başlayıp daha sonra bunların aileleri, yapıda görev alanlar yahut vakıf mensupları ve aile fertlerinin, ayrıca başka kimselerin gömülmesiyle genişleyen hazîrelerin tarihçesini mâbedin yanına defin geleneği açısından Hz. İsmâil’e kadar götürmek mümkündür. Rivayete göre Hz. İsmâil, annesi Hâcer’i vefatı üzerine bugün Kâbe’nin kuzeybatı cephesinin önünde yer alan ve üç tarafı alçak bir duvarla (Hatîm) çevrilmiş olan, yaklaşık yarım daire

şeklindeki kutsal mekâna (Hicr) gömmüş, daha sonra kendisi de onun yanına gömülmüştür (Bozkurt, 2004, s. 520).

Mezarlıkların yerleşiminin şehircilik tarihi açısından önemli olmasının yanında mimari ve hat sanatının gelişimi konusunda zengin örnekler sunan mezar taşları tarihî ve demografik araştırmalar bakımından büyük değer taşır. Özellikle diğer İslâm ülkelerinde benzeri görülmeyen Anadolu'daki tarihî mezarlıklar, Türk süsleme sanatları ve edebiyat tarihi açısından da önemli belgeler içermektedir. Bazı mezar taşlarında Kur'an'dan ayet ve hadisler yer verilmiştir ki ilerleyen dönemlerde bu yazılar türk hat sanatının en güzide örnekleri olarak gelişimini sürdürecektir. (Uluçam, 2000, s. 43).

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya hâkim olmasıyla Selçuklu geleneği son bulmuş ve serpuşlu, gövdesi kitâbeli, alt kısmı ince tarzdaki mezar taşları yaygınlaşmıştır. Osmanlı dönemine ait mezar taşları devletin geçirdiği çeşitli evreleri açık bir şekilde yansıtır (Bozkurt, 2004, ss. 520-21). Kuruluş aşamasında, büyüme döneminde, Lâle Devri ve sonrasında mezarların tezyinatları farklı olmuştur. XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar şâhidelerin tepelerinde genellikle başlık yoktur, olanlar da sade birer sarıktan ibarettir. Daha sonra meslek sınıflarının başlık şekliyle ayırt edilmesine paralel olarak erkek şâhidelerinde başucu taşlarının, ölünün meslek grubunun veya bir tarikat mensubu ise o tarikatın başlığının biçiminde nihayetlendirildiği görülür (Bozkurt, 2004, s. 520). Gül, taç, sarık, fes veya kavuk gibi unsurlar mezardaki şahsın cinsiyeti, mesleği, mensup olduğu zümre, tarikat, bölük ya da taşıdığı bu unvana işaret eder. Başucu taşına oranla daha küçük tutulan ayak taşları genellikle daha sade olup çoğunlukla yazısız ve tezyinatsızdır. Kadın mezar taşlarında değişik süslemeler, özellikle çiçek demet ve sepetleriyle meyve tabakları dikkat çeker. Mezar taşı süslemelerinde gül başta olmak üzere lâle, karanfil ve sümbül gibi çiçeklerle servi, asma sarılmış servi ve hurma ağacı ile nar ve incir gibi meyve motiflerinin kullanılması estetik tercihler yanında bunların sembolik anlamlarıyla da irtibatlıdır (Bozkurt, 2004, s. 521). Taşların üzerine ölümü, insanların fâniliğini ve bâki olanın Allah olduğunu belirten ibareler, şiirler, dualar ve darbimeseller yazılmıştır. Taşın üst kısmına bazan besmele de yazılmakla birlikte daha çok “hû, hüve'l-bâkî, hüve'l-hayyü'l-bâkî, hüve'l-hallâku'l-bâkî” gibi yalnız Allah'ın ebedî, her zaman diri ve yaratıcı olduğuna işaret eden ibarelerle her şeyin fâni olduğunu (er-Rahmân 55/26), Allah'tan başka her şeyin yok olacağını (el-Kasas 28/88) ve her canın ölümü tadacağını (Âl-i İmrân 3/185; el-Ankebût 29/57) belirten âyetler işlenmiştir (Bozkurt, 2004, s. 521). Tarikat mensuplarına ait mezar taşlarında özellikle mezar taşlarının baş ve ayak şahide taşlarının biçimi, orada ölen kişinin hangi tarikata mensup olduğu ve tarikattaki konumunu yani şeyh veya mürit olması ile

ilgili bilgileri sembolik olarak vermesi açısından önemlidir. Ölünün kimliğinin yazıldığı bölümde isimle birlikte görev ve mesleğini, sosyal statüsünü belirten unvan ve lakaplara, dinî bakımdan değer taşıyan “seyyid, şerif, hacı, hâfız, şehid” gibi nitelemelere ve bir soyadı gibi aile mensubiyetini gösteren ifadeler yer verilir (Bozkurt, 2004, s. 521).

Mezar taşlarında fatiha okunması geleneği bir dua niteliğinde olup kitabeli mezar taşlarında vazgeçilmez bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tarih düşürme geleneğinde iki veya dört mısralık şiirler içerisinde ölenin hususiyetlerinin öne çıkarıldığı ve arapça ebced hesabı ile (her harfin bir rakamsal değerine binaen oluşturulan kelimeler ile ölenin tarihinin ince bir sanat anlayışı olarak verilme geleneği. Daha çok Osmanlı Medeniyetinde önemli olaylar ve şahısların ölümü ile ilgili olarak yazılırdı) tarih düşürmek bir gelenek olarak Türk kültür ve medeniyeti içerisindeki yerini alır. İlerleyen dönemlerde Türk mezar taşlarında özellikle İstanbul İzmir ve Balkanlarda mezar taşlarında ölümün ayrılık ve hüznün yönlerinin öne çıkması Batı etkisi ile Türk sanatında görülen bir durumdur (Laqueur, 2021, s. 83). Burada dikkat çeken bir husus, Anadolu’nun eski geleneği devam ettirerek ölümün bir ayrılık değil vuslat-kavuşma olarak bu geç dönemlerde hala kabul edilebilir olmasıdır. Bu da batı etkisinin Anadolu yerleşik Türk İslam medeniyetine İstanbul kadar tesir edemediğini göstermesi bakımından önemlidir.

“Kitâbeli şâhide” adı verilen baş taşı ile mezarın bittiği yeri gösteren ayak taşı tam bir mezarı gösterir. Ayak taşı olmayıp sadece şâhidesi bulunan mezar ise “makam” olarak adlandırılır ve orada herhangi bir kişinin gömülü bulunmadığını veya şüphe söz konusu olduğunu gösterir (Bozkurt, 2004, s. 521). Çok sayıda şehidin topluca gömüldüğü ve ortak bir kitâbenin dikildiği mezarlığa “şehitlik” (meşhed), başka bir yerde gömülü olan şahıs için dikilen ve üzerinde Fâtîha yazılı tek taştan ibaret yere “nazargâh” denilir. Bir aileye mensup fertlerin bir sekiyle ayrılmış toplu mezarlarına da “aile sofası” adı verilmiştir. Daha çok büyük mezarlıklarda yer alan bu sofalar genellikle çevre zemininden biraz yüksekte olup duvarla veya demir parmaklıklarla ayrılmıştır; bazılarında yalnız birkaç mezar bulunurken bir kısmı elli altmış kişi alacak genişliktedir (Bozkurt, 2004, s. 521).

Osmanlı mezarlıklarına bugün de olduğu gibi daha çok servi ağacı dikilmiştir. Bilimsel araştırmaların amonyak çıkışı önlediğini gösterdiği servi ihtiva ettiği reçine sebebiyle havaya hoş koku yayması, çevreye estetik bir görünüm vermesi, yaz kış yeşil kalması ve uzun ömürlü olması gibi sebeplerle seçilmiş, mezar taşı süslemeleri dahil Türk görsel sanatlarında insana ölümü en rahatsız etmeyecek şekilde hatırlatan bir simge sayılmıştır. Maurice M. Cerasi, “maşatlık” olarak adlandırılan yahudi mezarlıklarının aksine ağaçlandırılan müslüman

mezarlıklarından şehir dışındakilerin aynı zamanda dinlenme ve gezinti yeri, içeride kalanların ise mimariyi tamamlayan âbidevî unsurlar olduğunu yazar ve seyyahların mezarlıklarda şarkı söyleyen, yemek yiyen gezmeye çıkmış insanları tasvir ettiklerini belirtir (Cerasi, 1999, s. 201; Bozkurt, 2004, s. 520).

Son dönem mezarlıklarında eski sanat ruhu ve estetik kaygı hissedilmemekte, buraların sadece ölünün yattığı yerin kaybolmaması için çok defa mermerden yapılan ve belli bir üslubu olmayan mezarlarla doldurulduğu görülmektedir (Bozkurt, 2004, s. 522).

İlk çağlarda ve ilkel toplumlarda ölünün gömülme işlemleri farklılıklar göstermekle beraber, farklı coğrafyalarda inanç ve kültüre bağlı olarak ölü ile ilgili işlemlerin farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Bazı Afrika topluluklarında ölülerin defnedilmeyip açık arazide veya ağaçlar üzerine konularak vahşi kuşlar tarafından yenilmesi için bırakıldıkları bilinmektedir.

Eski Mezopotamya ve Mısır Uygarlıklarında ölü gömme geleneği yönetici ve asiller için çok önemli bir yer tutmaktadır. Eski Mısır uygarlığında Firavunlar için yapılan abidevi mezar anıtları tüm ihtişamı ile günümüze yansıyan önemli belgelerdir (Şekil. 5).

Şekil 6

Mısır Piramitleri

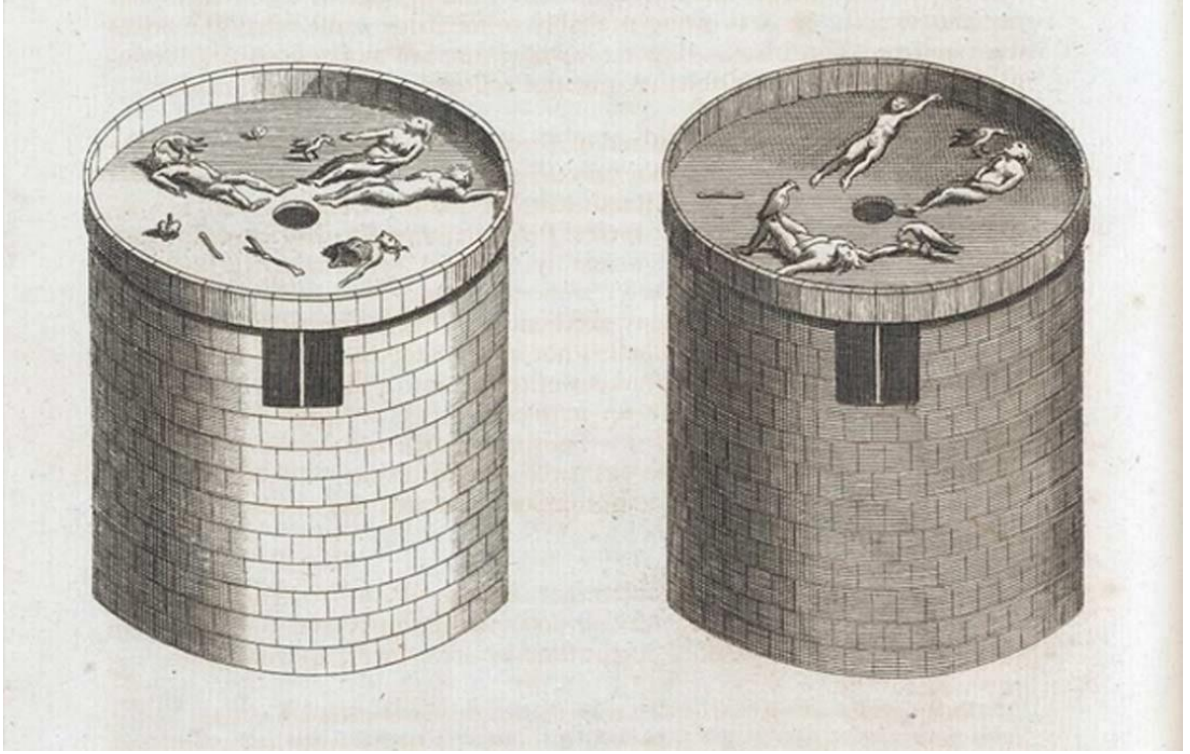

(Öztürk, 2020)

Yine eski Zerdüşt inancının bir yansıması olarak günümüzde İran coğrafyasında belirlenmiş özel yüksek alanlara ölülerin, vahşi kuşlar tarafından yenilmesi için bırakılma geleneği devam etmektedir.

Şekil 7

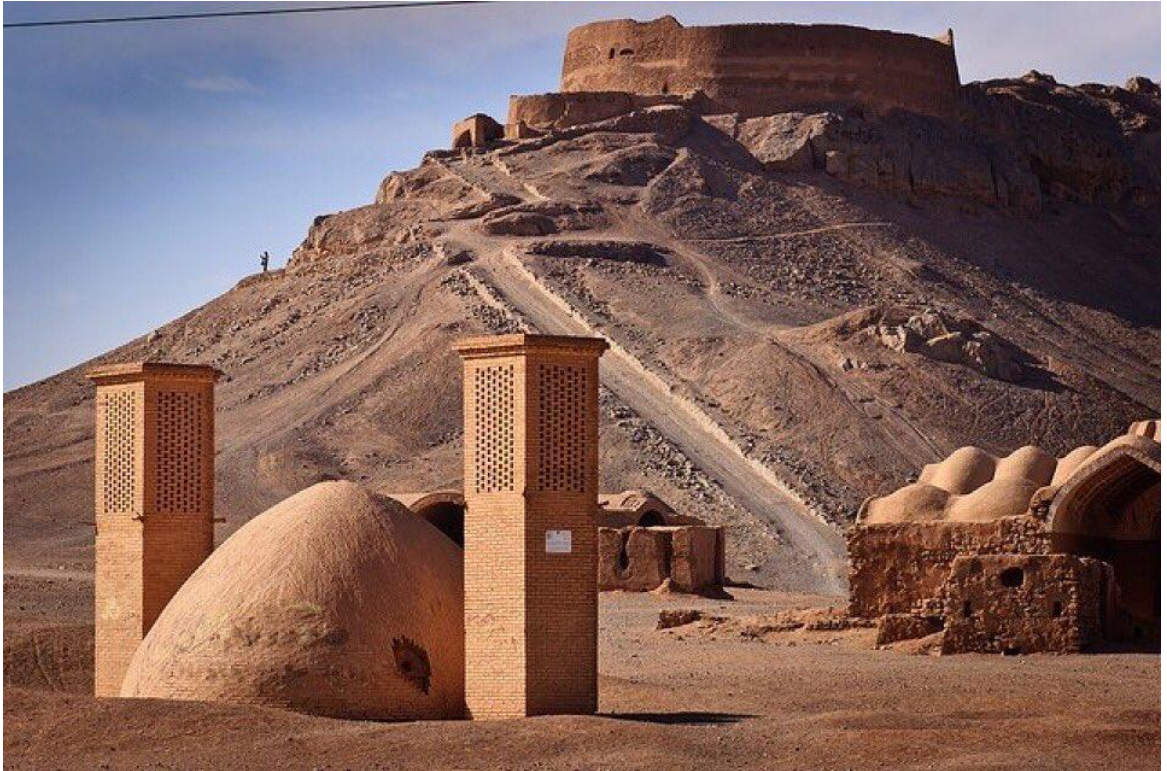
Büşra Şenel, Sessizlik Kuleleri İran/ Zerdüştler (Parsiler) tarafından ölüleri imha etmek için kullanılan iki dairesel yapı olan 'Sessizlik Kuleleri'nin basılı çizimi

(Şenel, 2020)

Şekil 8

Sessizlik Kuleleri İran

(Şenel, 2020)

Şekil 9

Sessizlik Kuleleri İran

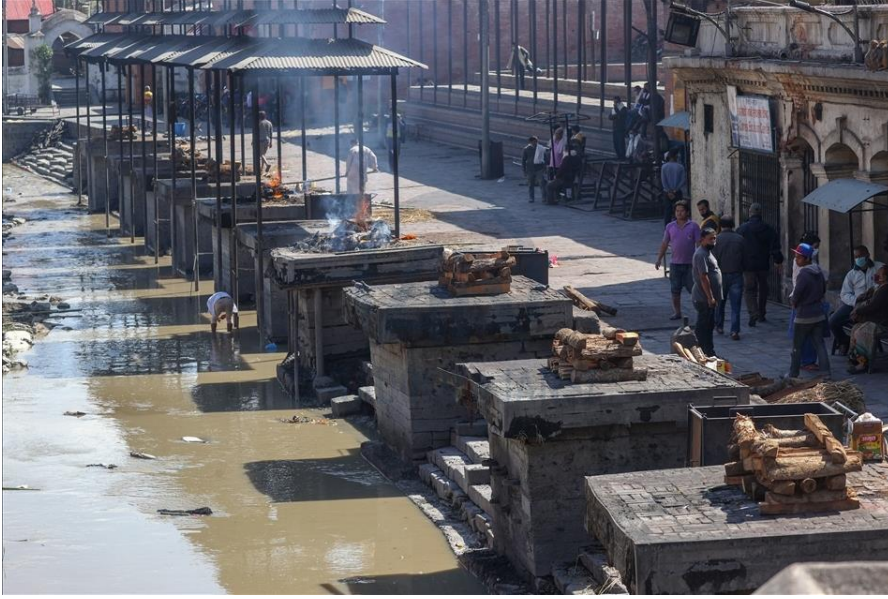

(Şenel, 2020)

Budist inancının bir yansıması olarak ölümler defnedilmeyip yakılmakta ve genellikle külleri Kutsal kabul edilen Ganj nehrine savrulmaktadır. Günümüz modern toplumlarda ölü yakma geleneği hızla yaygınlaşmakta hatta ölenin yakıldıktan sonra alınan külleri özel kavanozlarda yakınları tarafından saklanılmaktadır. Bu yüzden bu toplumlarda definle ilgili ölü gömme adedinin oluşmadığı dikkati çekmektedir.

Şekil 10

Özkan Bilgin, Ölü Yakma Töreni Nepal

(Bilgin, 2021)

Türklerde Ölü Gömme Geleneği

Türklerin inanç ve kültür tarihinde çok önemli bir yer tutan defin geleneği ile ilk kaynaklar Türkistan Bölgesine (Orta Asya) dayanmaktadır.

En eski örnekler, arkeolojik kaynaklar ışığında bu coğrafyadan ortaya çıktığını göstermektedir. Masson'un Kazakistan Tagisken bölgesinde yaptığı kazılarda Kubbeli mezar yapılarının ortaya çıkması Türk defin geleneğinin ne kadar köklü ve gelişmiş olduğunun bir göstergesidir.

Şekil 11

Kubbeli mezar yapıları. Tagisken/Kazakistan (G. Akın-Masson. Akt. Yunus Berkli)

(G. Akın-Masson. Akt. Yunus Berkli, 2007)

M.Ö. 10-6. Yüzyıla tarihlendirilen bu mezar yapılarının astral-kozmoloji düzenine göre yerleştirildiği ve Türklerin yerleşik kültüre ait en önemli belgelerden olduğu şüphesizdir. Gelişmiş ve yerleşik kültürlerle mahsus olan anıtsal mezar yapma geleneğinin kubbeli biçimleri olan bu örnekler, ilerleyen dönemlerde Türkistan ve Anadolu coğrafyasında karşımıza çıkacak olan kubbeli mezar yapılarının çok önemli erken örnekleridir. Türk Kültür ve sanatının köklü, sürekli ve kendini yenileyebilme özelliğinin yansıması olarak kubbeli mezar yapıları hem dünya düzenini temsil etmekte hem de Kut inancı ile hükmetme ve hakimiyetin tek merkezde olduğunun ikonografik anlatımı olarak sembolleştirilmektedir.

Şekil 12

Yunus Berkli, Hun Kurganları Altay Dağları Etekleri

(Yunus Berkli, 2007)

İskit ve Hunlarda Korunmuş yer anlamında Kurgan olarak öne çıkan mezar yapılarına Kurgan denilmektedir. Özellikle yüksek dağ ve tepe yamaçlarına ve ıssız bölgeler yapılan bu anıt mezarlar, Türk Kültür ve sanatının en zengin örneklerini sunmaktadır. Ağırlıklı olarak Altay Dağları eteklerinde olan bu kurganlardan çıkan buluntular ağırlıklı olarak altın demir keçe ve dokuma örneklerinden oluşmaktadır. Definle beraber at ve koyun cesetlerinin yanı sıra At ve koç heykellerinin de define ölenin yanına gömülmesi ile ilgili görseller, İlerleyen dönemlerde mezar üzerine konulan at, koyun, koç heykel biçimli mezar taşlarının kaynağını oluşturması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Katalog

Katalog No: 1

Şeyh İbrahim Efendi (Şeyge Topal)

Şekil No: 1-2-3

Yer: Erzurum- Tekman İlçesi Taşkesen Mahallesi

Envanter No: 1

Biçim/Tür: Etrafı taşlarla çevrili üstü toprak örtülü mermer baş şahideli mezar yapısı

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: (1855-1926)

Durumu: Etrafı taşlarla çevrili üstü toprak örtülü mermer baş şahideli mezar yapısı

Malzeme: Etrafı taş, toprak örtülü mermer baş şahideli

En: Yaklaşık 0,70 cm

Boy: 2.m.

Yükseklik: 0,58 cm

Kaide: Mermer Kaideli-Baş-ayak mermer şahideli

Tanımı: Erzurum Tekman İlçesi Taşkesen Mahallesi, Şeyh İbrahim Efendi (Şeyge Topal) ziyaret olarak adlandırılan bölgede yer almaktadır. Köye yaklaşık 2 km uzaklıkta olan Şeyh İbrahim Efendi isimli zata ait mezardır 1855 te doğduğu ve 1926 yılında vefat ettiği mermer kitabesinde yazmaktadır. Köy halkı tarafından kutsal kabul edilip ziyaret edilen Şeyh İbrahim Efendinin, birçok alim ve mürşitler yetiştirdiği ve Osmanlı-Rus harbinde talebeleri ile gazi olduğu, şapka takmadığı için Manisa iline sürgüne gönderildiği ve Manisa ilinde vefat ettiği dönemin mülki amirleri tarafından na'sının 1952 yılında Taşkesen mahalle mezarlığına tekrar defin edildiği yöre halkı tarafından ifade edilmiştir. (Kaynak kişi: Muhtar Muharrem Gürbüz. İletişim, 5334565909).

Şekil 13

Şeyh İbrahim Efendi (Şeyge Topal) (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 14

Şeyh İbrahim Efendi (Şeyge Topal) (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024))

Şekil 15

Şeyh İbrahim Efendi (Şeyğе Topal) (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 16

Şeyh İbrahim Efendi (Şeyğе Topal) (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 2

Şeyh Süleyman ve Şeyh Karakılıç

Şekil No: 17-18-19

Yer: Erzurum- Hınıs ilçesi Ovakozlu Mahallesi

Envanter No: 2

Biçim/Tür: Etrafı taşlarla çevrili üstü toprak örtülü mermer baş şahideli mezar yapısı

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: XIX. XX. yüzyıl

Durumu: Etrafı taşlarla çevrili üstü toprak örtülü mermer baş şahideli mezar yapısı

Malzeme: Etrafı taş, toprak örtülü mermer baş şahideli

Boy: 3.m.

En: Yaklaşık 1.50 cm

Yükseklik: 0.28 cm

Kaide: Kaidesiz

Tanımı: Şeyh Süleyman ve Şeyh Karakılıç ziyaretleri Karatepe Mahallesi 3 kilometre uzaklıkta dağlık arazide naaşları bulunmakta olup, mezarlıkların etrafı üstü açık kare planlı bir şekilde taş yapıdan oluşmaktadır. XIX. XX. yüzyıl tarihler arasında yaşadıkları ve bölge halkı tarafından keramet ehilleri olarak kabul edildikleri özellikle sara (bayılma) hastalarında ziyaret edilerek torağından ağızlara sürülerek şifa umulduğu tespit edilmiştir. Kaynak (Muhtar Mehmet HADİ – İletişim 536 667 36 21)

Şekil 16

Şeyh Süleyman Ve Şeyh Karakılıç

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 17

Şeyh Süleyman ve Şeyh Karakılıç

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 19

Şeyh Süleyman ve Şeyh Karakılıç

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 3

Seyid Aspare Kemed Ziyareti

Şekil No: 20-21-22

Yer: Erzurum- Tekman Gümüşlük Mahallesi 2 Km uzaklıkta

Envanter No: 3

Biçim/Tür: Etrafı Muntazam kesme taşlarla çevrili üstü toprak örtülü taş şahideli mezar yapısı

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: XVIII.-XIX

Durumu: Etrafı Muntazam kesme taşlarla çevrili üstü toprak örtülü mermer baş şahideli mezar yapısı

Malzeme: Muntazam kesme taş, Taş kaide toprak örtülü baş-ayak taş şahideli

Boy: 2.m.

En: Yaklaşık 60 cm

Yükseklik: 100. cm

Kaide: Taş Kaide

Tanımı: Mezar Erzurum Tekman ilçesi Seyid Aspare Kemed, Gümüşlük Mahallesi 2 kilometre uzaklıkta dağlık arazide olup, naaşların eski mezarlık içerisinde Seyid Aspare Kemed'in hangi tarihler arasında yaşadıkları bölge halkı tarafından bilinmemekte olup yöre halkı tarafında oldukça eski oldukları kabul edilmektedir. Ancak Mezar taşları ve biçimlerinden XIX y.y. dan önceye ait olmadıkları düşünülmektedir.

Şekil 20

Seyid Aspare Kemed Ziyareti

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 21

Seyid Aspare Kemed Ziyareti

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 22

Seyid Aspare Kemed Ziyareti

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 4

Yayla Türbe Ziyareti

Fotoğraf No: 23-24-25

Yer: Gümüşlük Mahallesi'ne yaklaşık 2 kilometre uzaklıkta dağlık arazide Ziyaret Bölgesi

Envanter No: 4

Biçim/Tür: Muntazam Kesme taş Baş-ayak taş şahideli kitablesiz mezar yapısı

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: XVI. Yüzyıl ilk çeyreği

Durumu: eski mezarlık içerisinde Ziyaretlik denilen bölgede sağlam.

Malzeme: Muntazam Kesme taş Baş-ayak taş şahideli kitablesiz mezar yapısı

Boy: 1.75 cm.

En: Yaklaşık 65cm.

Yükseklik: 95 cm

Kaide: taş kaideli

Tanımı: Tanımı: Mezar Erzurum Tekman ilçesi Seyid Aspare Kemed, Ziyaret bölgesinde Gümüşlük Mahallesi'ne yaklaşık 2 kilometre uzaklıkta dağlık arazide olup, Yayla Türbe Ziyareti eski mezarlık içerisinde yer almaktadır. Yayla Türbe Ziyareti'nin hangi tarihler arasında yaşandığı bölge halkı tarafından bilinmemekte olup yöre halkı tarafından oldukça eski oldukları kabul edilmektedir. Ancak Mezar taşları ve biçimlerinden XIX y.y. dan önceye ait olmadıkları düşünülmektedir. Kaynak (Muhtar Hüsamettin KILIÇ – İletişim 536 722 84 01)

Şekil 23

Yayla Türbe Ziyareti(Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 24

Yayla Türbe Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 25

Yayla Türbe Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 5

Alihan Oğlu Kekil Ziyareti

Fotoğraf No: 26-27-28

Yer: Erzurum Gümüşlük Mahallesiine yaklaşık 2 kilometre uzaklıkta dağlık arazide
Ziyaret Bölgesi

Envanter No: 5

Biçim/Tür: Muntazam Kesme taş Baş-ayak taş şahideli kitablesiz mezar yapısı

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: XIX yüzyıl.

Durumu: Muntazam Kesme taş Baş-ayak taş şahideli kitablesiz mezar yapısı

Malzeme: Taş

Boy: 1.75. cm

En: 65cm.

Yükseklik: 100 cm.

Kaide: Taş Kaide

Tanımı: Mezar Erzurum Tekman ilçesi Seyid Aspare Kemed, Ziyaret bölgesinde Gümüşlük Mahallesiine yaklaşık 2 kilometre uzaklıkta dağlık arazide olup, Yayla Türbe Ziyareti eski mezarlık içerisinde Alihan Oğlu Kekil Ziyareti'nin hangi tarihler arasında yaşadığı bölge halkı tarafından bilinmemekte olup yöre halkı tarafında oldukça eski oldukları kabul edilmektedir. Ancak Mezar taşları ve biçimlerinden XIX y.y. dan önceye ait olmadıkları düşünülmektedir. Kaynak. (Muhtar Hüsamettin KILIÇ – İletişim 536 722 84 01)

Şekil 26

Alihan Oğlu Kekil Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 27

Alihan Oğlu Kekil Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 28

Alihan Oğlu Kekil Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 6***Derviş Mahil Ziyareti***

Fotoğraf No: 29-30-31

Yer: Gümüşlük Mahallesi'ne yaklaşık 2 kilometre uzaklıkta dağlık arazide Ziyaret Bölgesi

Envanter No: 6

Biçim/Tür: Ayak baş taş şahideli kaideli mezar yapısı

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: XIX. yüzyıl

Durumu: Ayak baş taş şahideli kaideli

Malzeme: Taş

Boy: 1.80. m

En: 72 cm

Yükseklik: 100 cm

Kaide: Taş Kaide

Tanımı: Mezar Erzurum Tekman ilçesi Seyid Aspare Kemed, Ziyaret bölgesinde Gümüşlük Mahallesi'ne yaklaşık 2 kilometre uzaklıkta dağlık arazide olup, Derviş Mahil Ziyareti eski mezarlık içerisinde olup Derviş Mahil Ziyareti'nin hangi tarihler arasında yaşadığı bölge halkı tarafından bilinmemekte olup yöre halkı tarafında oldukça eski oldukları kabul edilmektedir. Ancak Mezar taşları ve biçimlerinden XIX y.y. dan önceye ait olmadıkları düşünülmektedir. Kaynak. (Muhtar Hüsamettin KILIÇ – İletişim 536 722 84 01)

Şekil 29

Derviş Mahil Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 30

Derviş Mahil Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 31

Derviş Mahil Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 7

Kali Dede Ziyareti

Fotoğraf No: 32-33-34

Yer: Erzurum Tekman İlçesi, Çağlar Mahallesi köy mezarlığı

Envanter No: 7

Biçim/Tür: Ayak baş taş şahideli kaideli mezar yapısı

Kitabe ve/veya Tarih: D.? Ö. 1962

Dönemi: bilinmiyor XX. y.y.

Durumu: Ayak baş taş şahideli kaideli muntazam kesme taş blok mezar yapısı

Malzeme: Taş

Boy: 195 cm

En: 70 cm

Yükseklik: 90 cm.

Kaide: taş kaide

Tanımı: Kali Dede, Musa Dede ve Seyide Diyar ziyaretleri Çağlar Mahallesine yaklaşık 1,5 kilometre uzaklıkta köy mezarlığı içerisinde bulunmakta olup, Musa dede olarak bilinen zatın 04.06.1914-28.09.2016 tarihler arasında yaşamış olduğu, Kali dede isimli zatın ise doğum tarihinin bilinmediği 1962 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Seyide Diyar isimli zatın ise köy halkı tarafından şehit olduğu bilinmekte olup, başkaca bir bilgi elde edilememiştir. Ziyaretler yöre insanı tarafından sıklıkla ziyaret edilmekte olup, çocuğu olmayan, müzmin hastalık ve bayılma hastalığı olan çocuklar için de ziyaret edilip adak adanmaktadır.

Şekil 32

Kali Dede Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 33

Kali Dede Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 34

Kali Dede Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 35

Kali Dede Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 8***Musa dede***

Fotoğraf No: 36-37-38

Yer: Erzurum Tekman ziyaretleri Çağlar Mahallesi köy mezarlığı

Envanter No: 8

Biçim/Tür: Muntazam kesme taş. Baş ve ayak taş şahide

Kitabe ve/veya Tarih: yok

Dönemi: 20. Yüzyıl

Durumu: Muntazam kesme taş. Baş ve ayak taş şahide

Malzeme: Muntazam kesme taş

Boy /Sanduka: 1,72 m

En /Sanduka 72 cm

Yükseklik: 55cm

Kaide: Taş Kaide

Tanımı Musa dede ziyareti, Çağlar Mahallesiine yaklaşık 1,5 kilometre uzaklıkta köy mezarlığı içerisinde bulunmakta olup, Musa dede olarak bilinen zatın 04.06.1914–28.09.2016 tarihler arasında yaşamış olduğu, 1962 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Seyide Diyar isimli zatın ise köy halkı tarafından şehit olduğu bilinmekte olup, başkaca bir bilgi elde edilememiştir

Şekil 36

Musa dede (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçakhoğlu, 2024)

Şekil 37

Musa dede (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçakhoğlu, 2024)

Şekil 38

Kali dede, Musa dede ve Seyide Diyar ziyaretleri genel Görünüm

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 9***Seyide Diyar ziyaretleri***

Fotoğraf No: 39-40-41

Yer: Erzurum Tekman ziyaretleri Çağlar Mahallesi köy mezarlığı

Envanter No: 9

Biçim/Tür: Muntazam kesme taş. Baş ve ayak taş şahide

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: 20. Yüzyıl

Durumu Muntazam kesme taş. Baş ve ayak taş şahide

Malzeme: Taş Malzeme

Boy: 160 m

En: 35 cm

Yükseklik: 85cm

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Seyide Diyar ziyareti Çağlar Mahallesi'ne yaklaşık 1,5 kilometre uzaklıkta köy mezarlığı içerisinde bulunmakta olup, Seyide Diyar ziyareti bilinen Kali dede isimli zatın ise doğum tarihinin bilinmediği 1962 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Seyide Diyar isimli zatın ise köy halkı tarafından şehit olduğu bilinmekte olup, başkaca bir bilgi elde edilememiştir. Ziyaretler yöre insanı tarafından sıklıkla ziyaret edilmekte olup, çocuğu olmayan, müzmin hastalık ve bayılma hastalığı olan çocuklar için de ziyaret edilip adak adanmaktadır.

Şekil 39

Seyide Diyar ziyaretleri (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 40

Seyide Diyar ziyaretleri (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 41

Seyide Diyar ziyaretleri Arazi Genel Görüntü

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 10***Şeyh Süleyman Ziyareti***

Şekil No: 42-43-44

Yer: Tekman İlçesi, Çatkale Mahallesi

Envanter No: 10

Biçim/Tür: Yüksek kaideli baş ve ayak şahideli mezarlık.

Kitabe ve/veya Tarih: Yok.

Dönemi: 18-19. yy

Durumu: Yüksek kaideli baş ve ayak şahideli mezarlık.

Malzeme: Muntazam Kesme Taş

Boy: 2 m

En: 65 cm

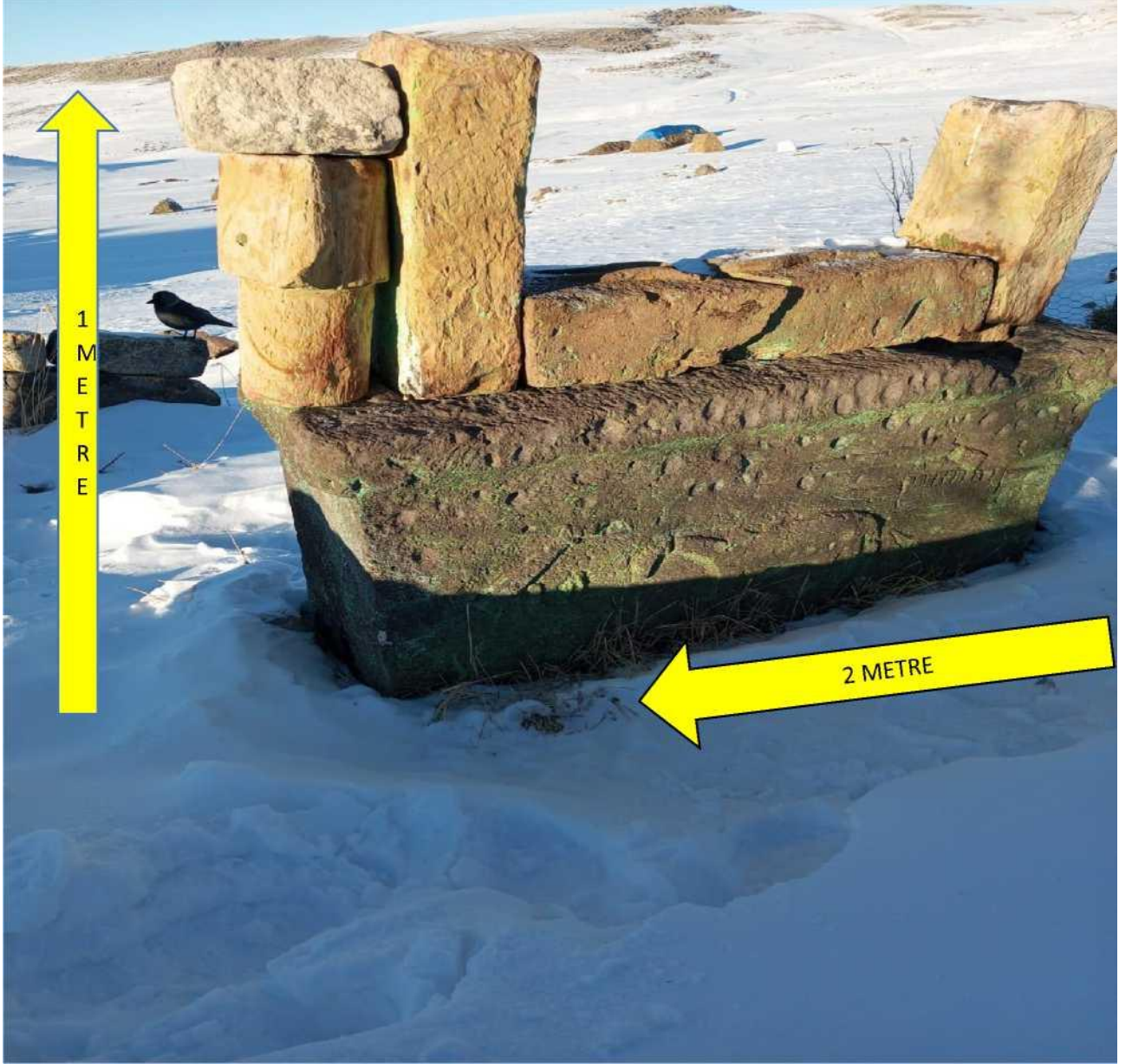
Yükseklik: 1 m.

Kaide: 60 cm yüksekliğinde zemin kaide

Tanımı: Şeyh Süleyman ziyareti Çatkale Mahallesine 1 kilometre uzaklıkta dağlık arazidedir. Mezarlığın 60 cm yüksekliğindeki kaidesi üzerinde başta binicisiz at figürü olmak üzere, tarım aletlerinden tırmık ve çözümlenemeyen farklı motifler yer almaktadır. Mezarlığın hangi tarihe ait olduğu bilinmemekle beraber ve hangi tarihler arasında yaşadığı bölge halkı tarafından bilinmemekte olup fazlaca bilgi elde edilememiştir. Mezar taşlarına at figürü işlemek, Türk Kültür ve medeniyetinde özellikle defin geleneğinde çok eski bir gelenektir. İskit ve Hun definlerinde alp ile beraber mezara(Kurgan) alpin atlarının da öldürölüp hatta bazılarının mumyalanarak mezara konuldukları kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Mezar taşlarına at figürü işlemek Tüm Türkistan coğrafyasında, Azerbaycan ve Anadolu'da görölün bir uygulama olarak dikkat çeker. At figürü yine mezar üzerine mezar taşı şeklinde de konulmuştur.

Şekil 42

Şeyh Süleyman Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 43

Şeyh Süleyman Ziyareti

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 44

Şeyh Süleyman Ziyareti Kaide Kısımında At Figürü

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024) (Yazara ait)

Katalog No: 11

Gürgür Baba Ziyareti

Şekil No: 45-46-47

Yer: Tekman Gürgür Mahallesi 4 kilometre uzaklıkta dağlık arazi

Envanter No: 11

Biçim/Tür: Dıştan Kare planlı üstü kubbe ile örtülü türbe/İçten ahşap sanduka etrafı demir kafes ile çevrili

Kitabe ve/veya Tarih: Bilinmiyor

Dönemi: Bilinmiyor

Durumu: etrafı yığma taşlarla yuvarlak bir biçimde çevrili bir ziyaret yeridir.

Malzeme: Yığma taş

Boy: dıştan 5.5 m. İçten 2,50 cm

En: dıştan 5.5 m içten 2.50cm

Yükseklik: 70. cm

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Şeyh Gürgür Baba ziyareti Gürgür Mahallesi 4 kilometre uzaklıkta dağlık arazide etrafı yığma taşlarla yuvarlak bir biçimde çevrili bir ziyaret yeridir. Mezar taşı fakat mezar taşı bulunmamaktadır. Etrafı yığma taşlarla çevrilmiştir, hangi tarihler arasında yaşadığı bölge halkı tarafından bilinmemekte olup fazlaca bilgi elde edilememiştir.

Şekil 45

Gürgür Baba Ziyareti Dış Çevre Duvarı İle (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024) (Yazara ait)

Şekil 46

Gürgür Baba Ziyareti İç Yığma Taşlı Çevre Duvarı

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024 Yazara ait)

Şekil 47

Gürgür Baba Ziyaretinde Yer Alan Üst Üste Konulmuş Dilek Taşları

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024 (Yazara ait))

Katalog No: 12

Delikli Taş Ziyaretliği

Şekil No: 48-49

Yer: Tekman İlçesi, Akpınar Mahallesi Mezrası

Envanter No: 12

Biçim/Tür: Belli değil

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: 16. yüzyıl

Durumu: Dağ zirvesine yakın etek kısmında

Malzeme: Toprak

Boy: 3.5 M.

En: 95.cm

Yükseklik:3.20 cm

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Tekman İlçesi, Akpınar Mahallesi Mezrasında bulunan yatırın, mahallenin karşısında yer alan Haşit Dağı'nın zirveye yakın kısmında yer almaktadır. Tepede moloz taşlarla çevrili tek bir mezardan ibaret olduğu kaynaklarda geçmektedir (Başar, 1972, s. 199). Delikli Taş ziyaretliği Akpınar Mahallesi mümin mezarında bulunmakta olup, burada iki ziyaretin olduğu fakat naaşların kimlere ait olduğu bölge halkı tarafından bilinmemekte olup fazlaca bilgi elde edilememiştir. Özellikle yaz aylarında hastaların, dilek tutanların, çocuk sahibi olamayanların yoğun olarak ziyaret ettiği bir yer olarak bölge insanları tarafından ifade edilmiştir.

Şekil 48

Delikli Taş Ziyaretliği (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 49

Delikli Taş Ziyaretliği Yakınında Bulunan Delikli Taş (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 13

Huri Baba Ziyareti

Şekil No: 50-51

Yer: Tekman İlçesi Akçakoca Mahallesi Kıllı mezarı

Envanter No: 13

Biçim/Tür: Sandukalı taş mezar

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: bilinmiyor

Durumu: Baş ve ayak şahidesi bulunmaktadır.

Malzeme: Taş

Boy: 190 cm

En: 90 cm

Yükseklik: 40 cm.

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Tekman İlçesi Akçakoca Mahallesi Kıllı mezarı bulunan mezarlıkta yatmaktadır. Muradaki Hüseyin Akçay isminin Hüseyin Baba olduğu ve yöre halkı tarafında ermiş, keramet ehli birisi olarak kabul görmektedir.

Şekil 50

Huri Baba Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 51

Huri Baba Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 14

Ağa Baba Ziyareti

Şekil No: 52-53

Yer: Tekman İlçesi, Yoncalı Mahallesi Yoncalı Şehitliği

Envanter No: 14

Biçim/Tür: Toprak düz örtü Yığma taş

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: 18.yy

Durumu: Toprak düz örtü Yığma taş

Malzeme: Toprak/ Yığma taş

Boy: 282 cm

En: 1.50 cm

Yükseklik: 85 cm

Kaide: bulunmuyor

Tanımı Tekman İlçesi, Yoncalı Mahallesi Yoncalı Şehitliğinde Yoncalı mahallesinde Yoncalı Şehitliği olarak bilinen ziyaretin bölge halkı tarafından Ağa Baba Şehitliği olarak bilinmektedir. Bu ziyaret Yoncalı mahallesine 3 kilometre uzaklıktaki dağlık arazide etrafı taşlarla çevrili ve mezar taşı bulunmamaktadır. Hangi tarihler arasında yaşadığı bölge halkı tarafından bilinmemektedir.

Şekil 52

Ağa Baba Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 53

Ağa Baba Ziyareti (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 15

Yalınca Mahalle Ziyaretliği

Şekil No: 54-55

Yer: Tekman İlçesi, Ziyaretin Mahallesi

Envanter No: 15

Biçim/Tür: Toprak

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: bilinmiyor

Durumu: Yığma Toprak

Malzeme: Taş-Toprak

Boy: 2,40 cm

En: 1,10 cm

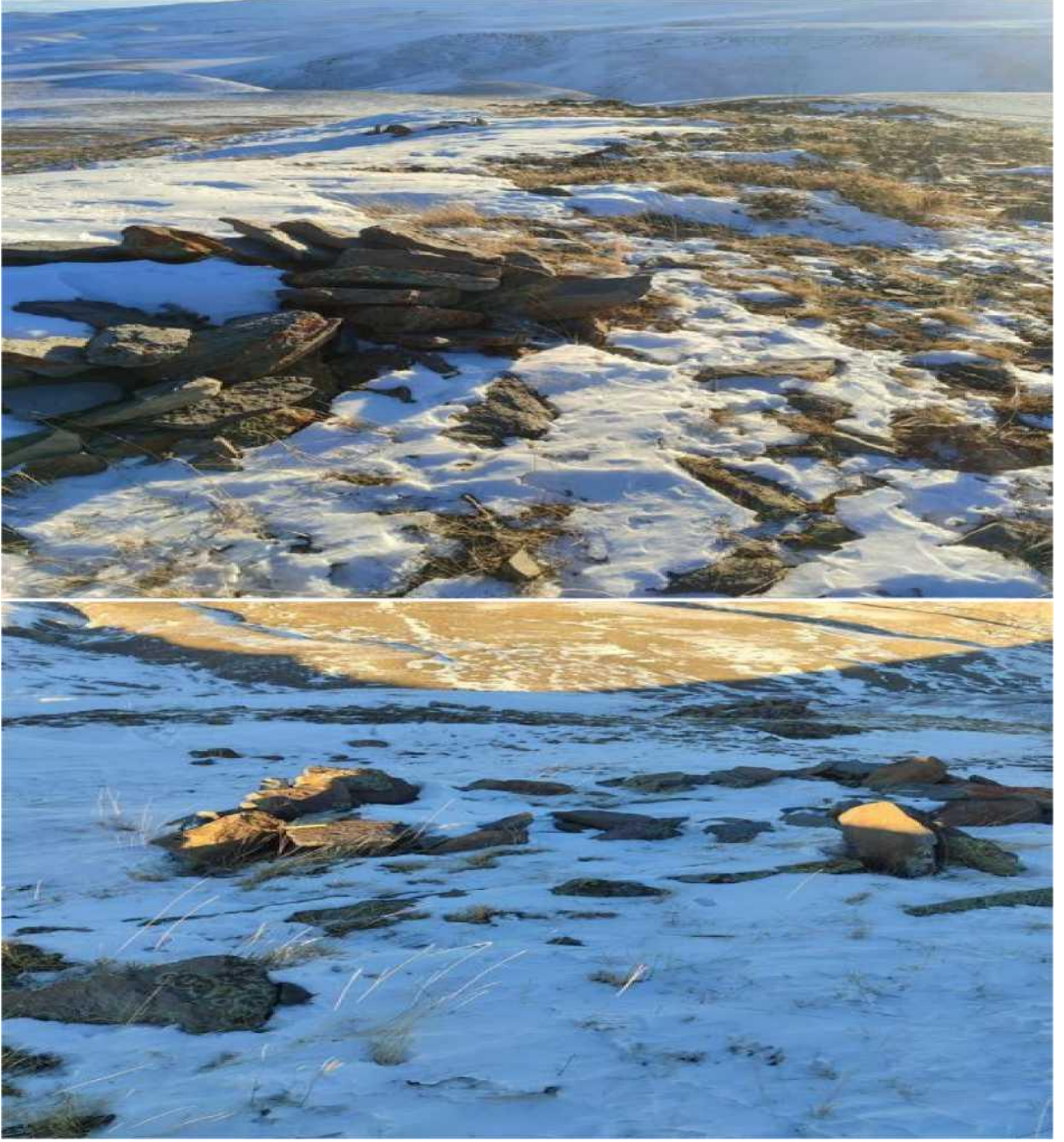
Yükseklik: 60 cm.

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Tekman İlçesi, Yalınca mahallesinde ziyaret tepesi olarak bilinen ziyaretin mahalleye 2 kilometre uzaklıktaki dağlık arazide bulunduğu bu ziyarette Hacı Sadun, Hacı İbrahim, Hacı Şerif, Hacı Hıyaseddin, Hacı Reşit ve Hacı Fırat isimli şeyhlerin olduğu bilinmekte olup, bu şeyhlerin hangi tarihler arasında yaşadığı bölge halkı tarafından bilinmemekte olup ve mezar taşları bulunmamaktadır.

Şekil 54

Yalınca Mahalle Ziyaretliği (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 55

Yalınca Mahalle Ziyaretliği (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 16

Hacı Feyzullah Efendi

Şekil No: 56-57-58-59

Yer: Tortum İlçesi, Uncular Köyü/Mahallesi

Envanter No: 16

Biçim/Tür: Taş Kaideli Şahideli Mezar

Kitabe ve/veya Tarih: D. ?-Ö. 1865

Dönemi: Osmanlı

Durumu: Baldaken tarzı mezar

Malzeme: Taş-muntazam kesme taş

Boy: 204 cm

En: 67 cm

Yükseklik: 1.93 cm

Kaide: yüksek kaide

Tanımı: Hacı Feyzullah Efendi, Tortum ilçesi Uncular köyü camii haziresinde yatmaktadır. Kendileri Nakşibendî'ye tarikatının Halidiye kolunun kurucusu olan Hz. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerindendir.

Feyzullah Efendi 1830'lu yıllarda Bağdat'tan gelerek, yöre insanlarını irşad için Kıska'ya yerleştiği yöre insanları tarafından kabul edilmektedir. Hacı Feyzullah Efendi 1865 yılında, rivayete göre altmışaltı yaşlarında iken Rahmet-i Rahman'a kavuşmuştur. Cami haziresindeki türbesinin ziyaretçisi eksik olmaz. Ruhu şad, makamı cennet olsun. Evini, tekke ve çilehanesini burada inşa eder. Burası hizmet ve tefekkür için elverişli bir yerdir. Hizmet merkezi burasıdır. İrşad işlerine ve talebe yetiştirmeye başlar. Çevre insanı ve yöre ulemasının gönlünde taht kurmuştur. Ömrünü halkın aydınlanmasına vermiş, arif ve kâmil bir zattır.

Ketencizade, Vihikli Mehmet Efendi ve Alvar imamı Muhammed Lütfü Efendi'nin babası Gedaî Hüseyin Efendi'yi yetiştirmesi Feyzullah Efendi'nin ne kadar büyük bir değer olduğunun nişanesidir.

Şekil 56

Hacı Feyzullah Efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 57

Hacı Feyzullah Efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 58

Hacı Feyzullah Efendi Baş Şahide Taşı (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 59

Hacı Feyzullah Efendi Mezarlığın Dıştan Görünüşü (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 17

Allame Veysel Efendi

Şekil No: 60-61

Yer: Tortum Aşağı Meydanlar Mahallesi

Envanter No: 17

Biçim/Tür: Baş ve ayak şahideli Mezar

Kitabe ve/veya Tarih: D. Ö.1999

Dönemi: Cumhuriyet Dönemi

Durumu: Muntazam Kesme Taş

Malzeme: Muntazam Kesme Taş

Boy: 185 cm

En: 53 cm

Yükseklik: 45 cm

Kaide: Var

Tanımı: Tortum Aşağı Meydanlar Mahallesinde yer almaktadır. Alim bir zat olarak yöre insanının yüreğinde yer etmiş bir şahsiyettir. Doğumu bilinmemekle beraber mezar taşı kitabesinde 1999 tarihinde vefat ettiği yazılıdır.

Şekil 60

Allame Veysel Efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 61

Allame Veysel Efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 18

Kadı Mehmet Efendi

Şekil No: 62-63-64

Yer: Tortum Bağbaşı Mahallesinde

Envanter No: 18

Biçim/Tür: Ayak baş şahideli mezarlık

Kitabe ve/veya Tarih: Bilinmiyor

Dönemi: Osmanlı Dönemi

Durumu: Ayak baş şahideli mezarlık

Malzeme: Kesme Taş

Boy: 175 cm

En: 70 cm

Yükseklik: 95 cm

Kaide: var

Tanımı: Kabri Tortum Bağbaşı Mahallesinde yer almaktadır. Büyük mezar genişlik 70 cm, boy 175 cm.dir. Küçük mezar genişlik 45 cm, boy 140 cm.dir. Halk arasında keramet ehli olarak kabul gören Kadı Mehmet efendi'nin Osmanlı dönemi kadısı olarak bölgede görev yaptığı kabul edilmektedir. Mezarlık sofrası diye tabir edilen aile mezarlığı içersinde yer almakta ve kitabesi bulunmamaktadır.

Şekil 62

Kadı Mehmet Efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 63

Kadı Mehmet Efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 64

Kadı Mehmet Efendi Mezarlık Sofasının Genel Görünüü (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 19

Mustafa Turan Efendi

Şekil No: 65-66

Yer: Tortum Serdarlı Mahallesinde

Envanter No: 19

Biçim/Tür: Muntazam kesme taştan Baş şahideli sanduka tipi mezarlık

Kitabe ve/veya Tarih: D.?. Ö.11987

Dönemi: Cumhuriyet Dönemi

Durumu: baş şahideli bir mezar

Malzeme: Kesme taş

Boy: 1.75 m.

En: 60 cm.

Yükseklik: 115 cm

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Kabri Tortum Serdarlı Mahallesinde yer almaktadır. Muntazam kesme taştan sadece baş şahideli bir mezar olup alim ve fazıl bir zat olarak kabul görmektedir.

Şekil 65

Mustafa Turan Efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 66

Mustafa Turan Efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 20

Osman Bektaş Hoca

Şekil No: 67-68

Yer: Tortum Serdarlı Mahallesinde

Envanter No: 20

Biçim/Tür: Baş şahideli Mezar

Kitabe ve/veya Tarih: D. 1914- Ö.1986

Dönemi: Cumhuriyet Dönemi

Durumu: Baş şahideli Mezar

Malzeme: Muntazam kesme taş

Boy: 1,76 cm

En: 80 cm

Yükseklik: 1.10 cm

Kaide: var

Tanımı: Tortum Serdarlı Mahallesinde mezarlığında bulunmaktadır. Cumhuriyet Döneminin yetiştirdiği büyük din alimi ve fıkıhçısıdır. 1914 yılında Erzurum-Tortum ilçesi Ödük köyünde doğdu. Küçük yaşta medrese tahsili gördü. Uzun yıllar Erzurum Müftü Yardımcılığı görevinde bulundu. Fıkıh sahasında ilmini geliştirdi ve çokça öğrenci yetiştirdi. 2.9.1966 - 29.6.1968 ve 20.7.1968-20.9.1971 tarihlerinde Erzurum müftüsü olarak görev yaptı. 20.9.1971 tarihinde Erzurum Vaizliğine atandı. 1.6.1976 tarihinde emekli olan Osman Bektaş 4.12.1986 tarihinde vefat etti.

Erzurum müftülüğünde uzun süre fetva işlerine de bakmıştır. Alvarlı Muhammed Lütfü Efe hz. nin ifadesi ile “Dünyada Fıkıh kitapları yok olsa Osman Bektaş hoca onları yeniden yazacak kadar kaynaklara hakim birisidir” iltifat ve hakikatine sahip bir zattır.

Şekil 67

Osman Bektaş Hoca (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 68

Osman Bektaş Hoca Baş Şahide Taşı(Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 21

Hacı Muhammed Necati Efendi

Şekil No: 69-70-71-72

Yer: Tortum Pehlivanlı Mahallesinde

Envanter No: 21

Biçim/Tür: Baldaken tarzı mezar

Kitabe ve/veya Tarih: D. 1897-Ö.1962

Dönemi: Osmanlı-Cumhuriyet Dönemi

Durumu: Sanduka tarzı ayak ve baş şahideli muntazam kesme taş

Malzeme: Muntazam kesme taş

Boy: 1.94 cm

En: 94 cm

Yükseklik: 1.20 cm

Kaide: Yok. (Sonradan mermer sanduka eklenmiştir.)

Tanımı: Kabri Tortum Pehlivanlı Mahallesinde yer almaktadır. Miladi 1829 yılında dünyaya gelmiştir. 1925 yılında vefat etmiştir. Kabir uzunluğu 194 cm, genişlik 94 cm, mezar taşı yüksekliği 120 cm. dir. Hasta ve borçluların ve çeşitli istekleri olanların çok sık ziyaret etikleri mezardan toprak götürmek geleneği yoğun olup aile yakınlarının eksilen mezar toprağına her yıl toprak takviyesi yaptığı rivayet olunmaktadır (Başar, 1972, s. 223).

Şekil 69

Hacı Muhammed Necati Efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 70

Hacı Muhammed Necati Efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 71

Hacı Muhammed Necati Efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 72

Hacı Muhammed Necati Efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 22

Müderris Hacı Ahmet Efendi

Şekil No: 73-74-75

Yer: Tortum Pehlivanlı Mahallesinde

Envanter No: 22

Biçim/Tür: Baldaken Tarzı Mezar

Kitabe ve/veya Tarih: D. 1850-Ö.1915

Dönemi: Osmanlı- cumhuriyet Dönemi

Durumu: Ayak baş taş şahideli, mermer sandukalı

Malzeme: Ayak baş taş şahideli, mermer sanduka

Boy: 1.95cm

En: 94 cm

Yükseklik: 78 cm

Kaide: Yok (Sonradan Mermer sanduka eklenmiştir.

Tanımı: Kabri Tortum Pehlivanlı Mahallesinde yer almaktadır. Kabir uzunluğu 195 cm, genişliği 94 cm, mezar taşı yüksekliği 78 cm.

Şekil 73

Müderris Hacı Ahmet Efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 74

Müderris Hacı Ahmet Efendi Eski Baş Şahide Taşı (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 75

Müderris Hacı Ahmet Efendi Eski Ayak Şahide Taşı (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 23

Aşık Mahri Baba

Şekil No: 76-77

Yer: Uzundere İlçesi, Cevizli Köyü/ Mahallesi

Envanter No: 23

Biçim/Tür: Toprak üzeri mermer sanduka Baş şahideli

Kitabe ve/veya Tarih: D. 1861-Ö.1915

Dönemi: Osmanlı Dönemi

Durumu: Sanduka tarzı ve baş taş şahideli

Malzeme: Mermer

Boy: 2,06 cm

En: 53 cm

Yükseklik: 30 cm

Kaide: yok

Tanımı: Uzundere İlçesi, Cevizli Köyü/ Mahallesi. Asıl adı Osman olan Mahirî, Yusufeli'nin İphan (yeni adı İnanlı) köyünden Altuntaşoğulları'ndan Ahmet Ağa'nın oğlu olup, 1850 yılında İphan'da doğmuştur. Genç yaşta anne ve babasını kaybetmiştir. Genç yaşta rüyasında bade içtiği ve Hak aşığı olduğu rivayet edilir. Yusufeli'nin Okar köyünden olan Âşık Pervanî, duyduğu bir rivayete göre, Mahirî'nin mezarının kuru bir dere yatağında olduğunu ve bir gün bu dereden sel geldiğini fakat selin Mahirî'nin mezarı önünde iki kola ayrılarak mezarı yıkmadığını; bu nedenle köylülerin Mahirî'nin ermiş bir insan olduğuna inandıklarını anlatmıştır.

Şekil 76

Aşık Mahri Baba (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 77

Aşık Mahri Baba (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 24

SA'D (RA) Seyyit efendi

Şekil No: 78-79

Yer: Uzundere İlçesi, Settit (Seyyid) Efendi Mahallesi

Envanter No: 24

Biçim/Tür: Toprak üstü

Kitabe ve/veya Tarih: Bilinmiyor Tahmini Ö. H. 187

Dönemi: Erken İslam

Durumu: Toprak üstü Taş

Malzeme: Toprak üstü taş

Boy: 3. m

En: 1,15 cm

Yükseklik: 50 cm

Kaide: yok

Tanımı: Uzundere İlçesi, Settit Efendi Mahallesi. Sahabe-i kiramdan olduğu kabul edilen zâtı muhteremdir. Anadolu'ya yapılan İslam fütühatının komutanlarından. Seyyit efendi nâmıyla meşhurdur. Uzundere ilçesinde bir mahalleye adı verilmiştir. Seyyit efendi münkire karşı verilen savaşta burada şehit olmuş ve defnedilmiştir. Hicri 187.

(Kitabesindeki 187 h. tarihinin abartılı bir tarih olabileceği veya yanlış yazılmış bir tarih olması kuvvetle muhtemeldir. Belki h. 87 olabilir).

Şekil 78

SA'D (RA) Seyyit efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 79

SA'D (RA) Seyyit efendi (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 25

Osman Binbaşı

Şekil No: 80-81

Yer: Uzundere İlçesi, Osman Binbaşı Camii Haziresi

Envanter No: 25

Biçim/Tür: sandukalı Ayak Baş şahideli

Kitabe ve/veya Tarih: H. 1300

Dönemi: Osmanlı Dönemi

Durumu: Cami içi

Malzeme: Taş

Boy: 2. cm

En: 90 cm

Yükseklik: 95 cm

Kaide: Taş Kaide

Tanımı: Son Osmanlı Komutanlarından Osman Binbaşı Hicrî 1300 tarihinde Uzundere’de bir Camii inşa ettirmiş Hak vaki olduğunda caminin bahçesine defnetmelerini vasiyet etmiş, daha sora cami büyütülünce kabri caminin içerisinde kalmıştır.

Şekil 80

Osman Binbaşı (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 81

Osman Binbaşı (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Katalog No: 26

Kıllı Dağ Yatırı

Şekil No: 82-83

Yer: Uzundere İlçesi, Kıllı Dağ Mevkii

Envanter No: 25

Biçim/Tür: Ziyaret yeri

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: Bilinmiyor

Durumu: dağ zirvesi

Malzeme: -

Boyyok

En: yok

Yükseklik: yok

Kaide: yok

Tanımı: Bölgede yapılan araştırmalarda halk arasında ismi olan ama yeri ve mekanı kaybolmuş bir kısım yatırlar da tespit edilmiştir. Bunların tarihi süreç içerisinde kaybolarak toplum hafızasında hatıralarının yaşatılması önemlidir. Bunlardan en meşhur olanı Erzurum'un Uzundere ilçesine bağlı Dikyar Köyü sakinleri tarafından ziyaret edilerek her yıl kurbanların kesildiği bir yer olan "KILLI DAĞ" ziyaretidir. Herhangi bir yatır olmamasına rağmen bölge insanı tarafından önemsenerek ziyaret yerine dönüştürülmüştür. Halk arasında Ziyaret Tepesi de denilen tepede bir kaynak suyunun da olması Orta Asya'dan gelen kutsal Dağ, Kutsal Ağaç, Kutsal Su inancının Anadolu'da yaşatılmasının canlı birer örnekleri olarak aynı inancın yaşatıldığı bir alandır.

Şekil 82

Kıllı Dağ Yatırı (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Şekil 83

Kıllı Dağ Yatırı (Yazara ait)

(Mustafa Sait Arçaklıoğlu, 2024)

Bölgede kaynaklarda veya halk arasında rivayet edilen ama günümüze gelmemiş bir kısım yatır veya ziyaret yerlerinin de olduğu araştırmalarımız sonucunda ortaya konulmuştur(Başar, 1972, ss. 208-225). Bunlar;

Tekman

Aktaş Ziyareti

Çiçekli Ziyareti

Karapınar Ziyareti

Kuşçu Ziyareti

Şallı Ziyareti

Tortum

Yazyurdu Yatırı

Ezven Ziyareti

Uzundere

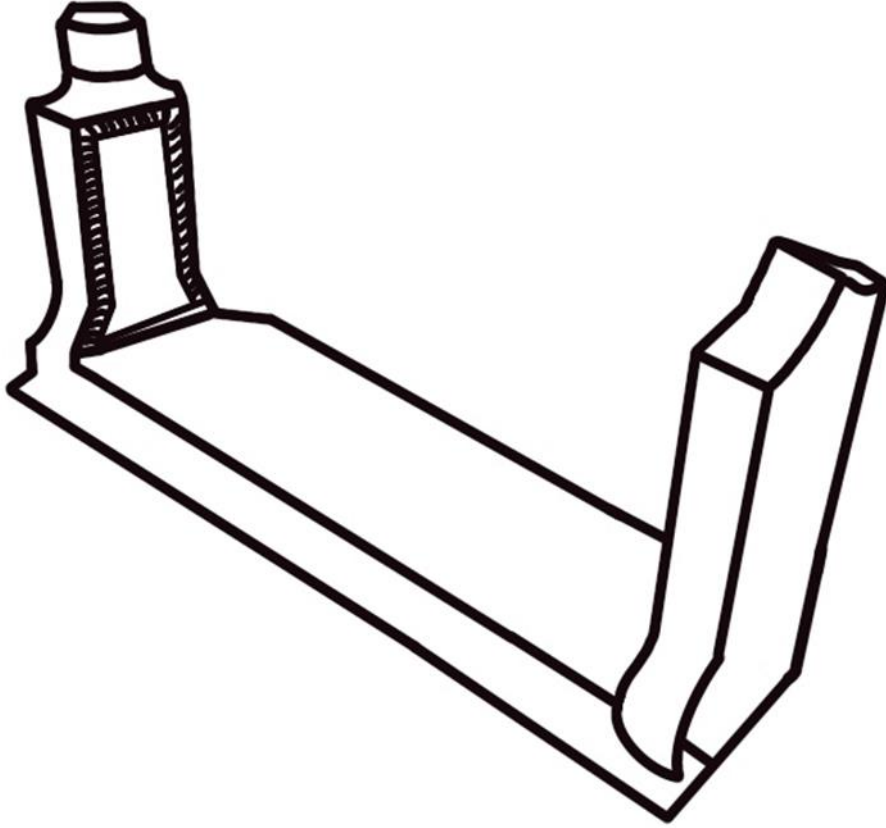
Hacı-Kardeş Ziyareti

Ziyaretli Ziyareti

Arcivit Ziyareti

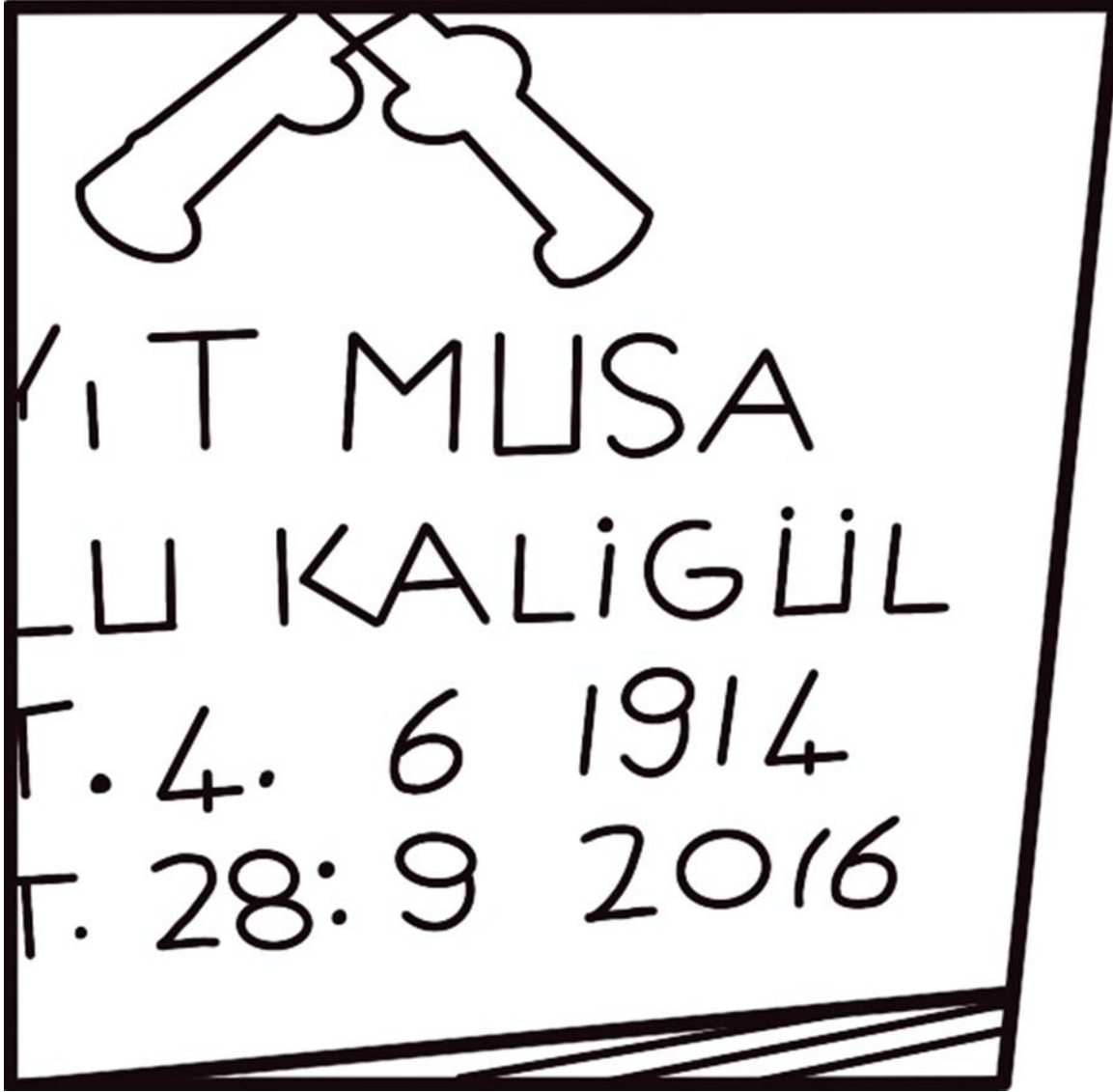
Çizim 1.

Allame Veyssel

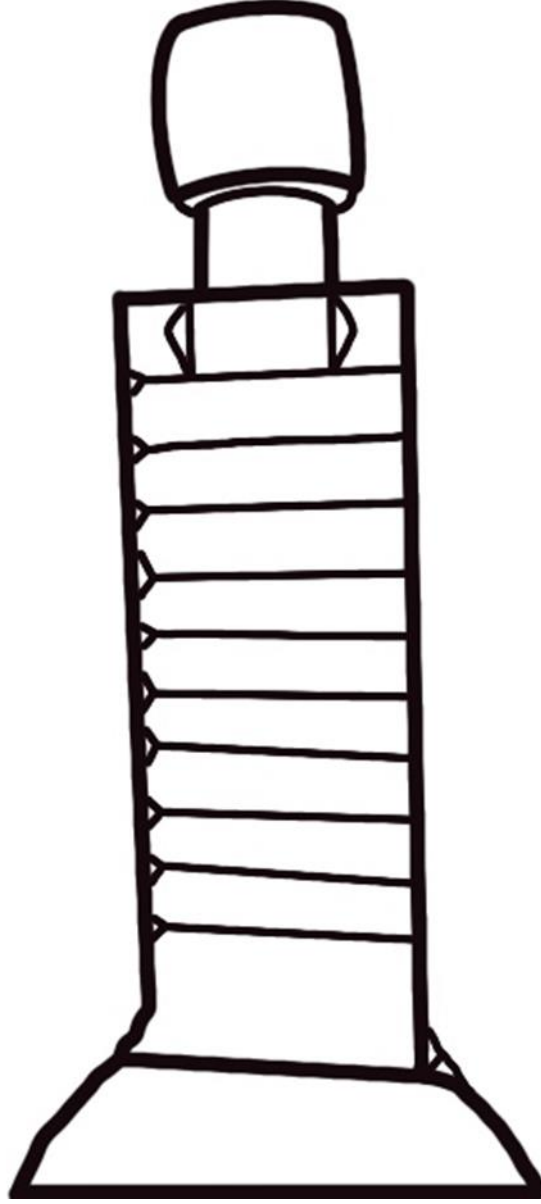
Çizim 2.

Musa Baba

Çizim 3.

Hacı Feyzullah Efendi

Çizim 4.

Muhammet Necati baba

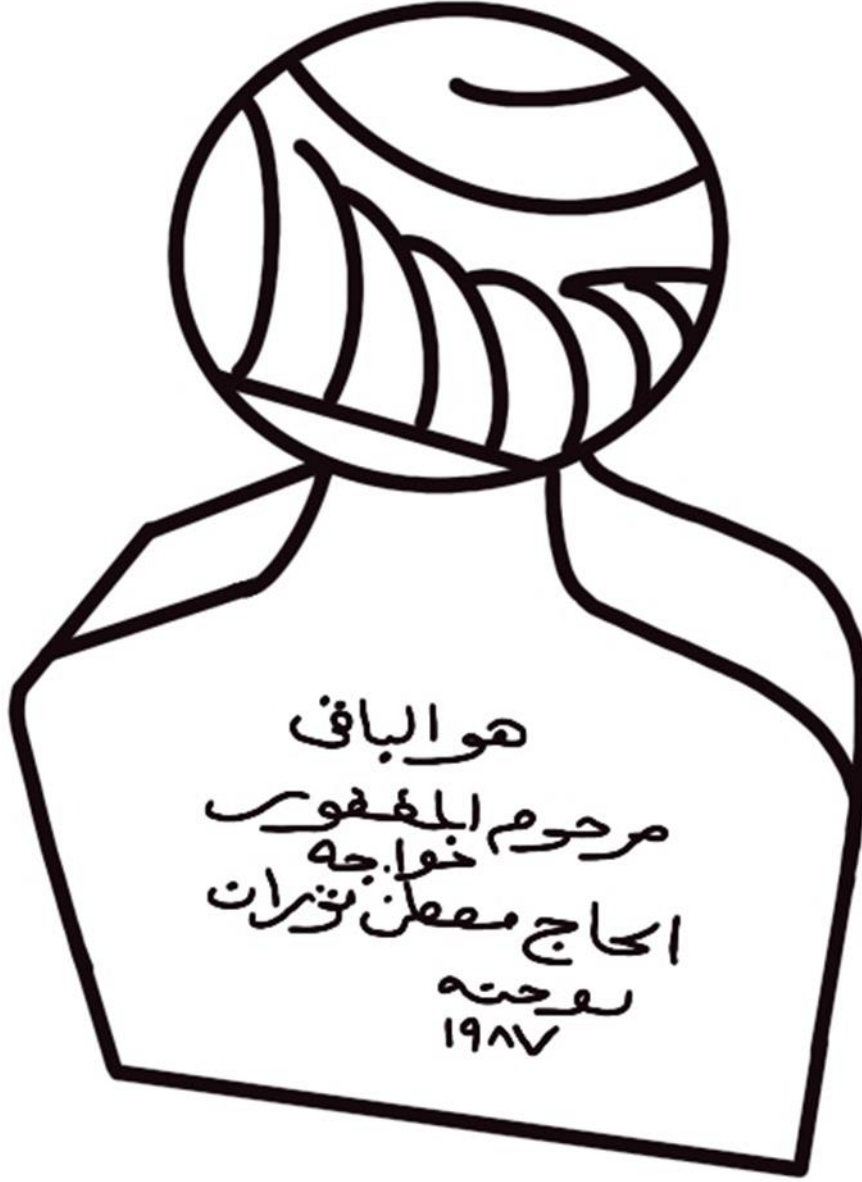
Çizim 5.

Muhammet Necati baba Baş Şahidesi

Çizim 6.

Mustafa turan Efendi

Çizim 7.

Müderriş Hacı

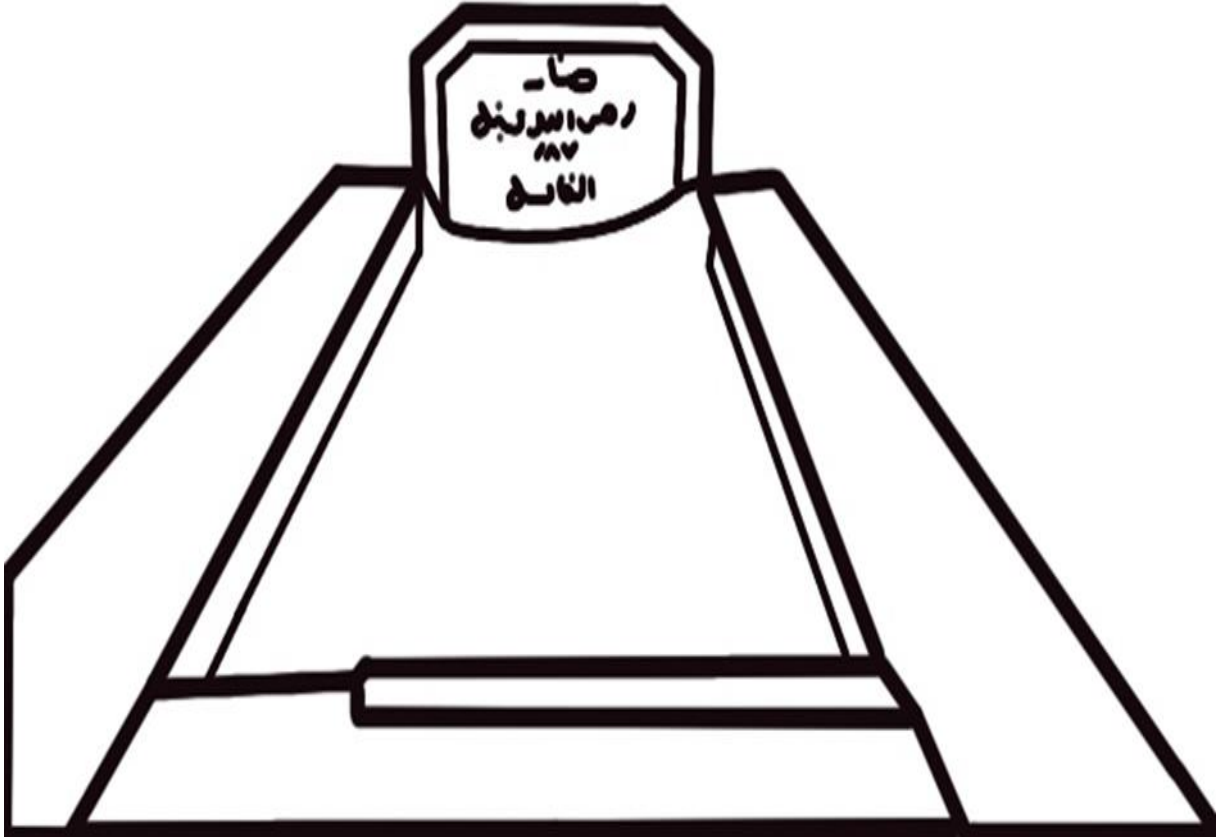
Çizim 8.

Osman Bektaş Hoca

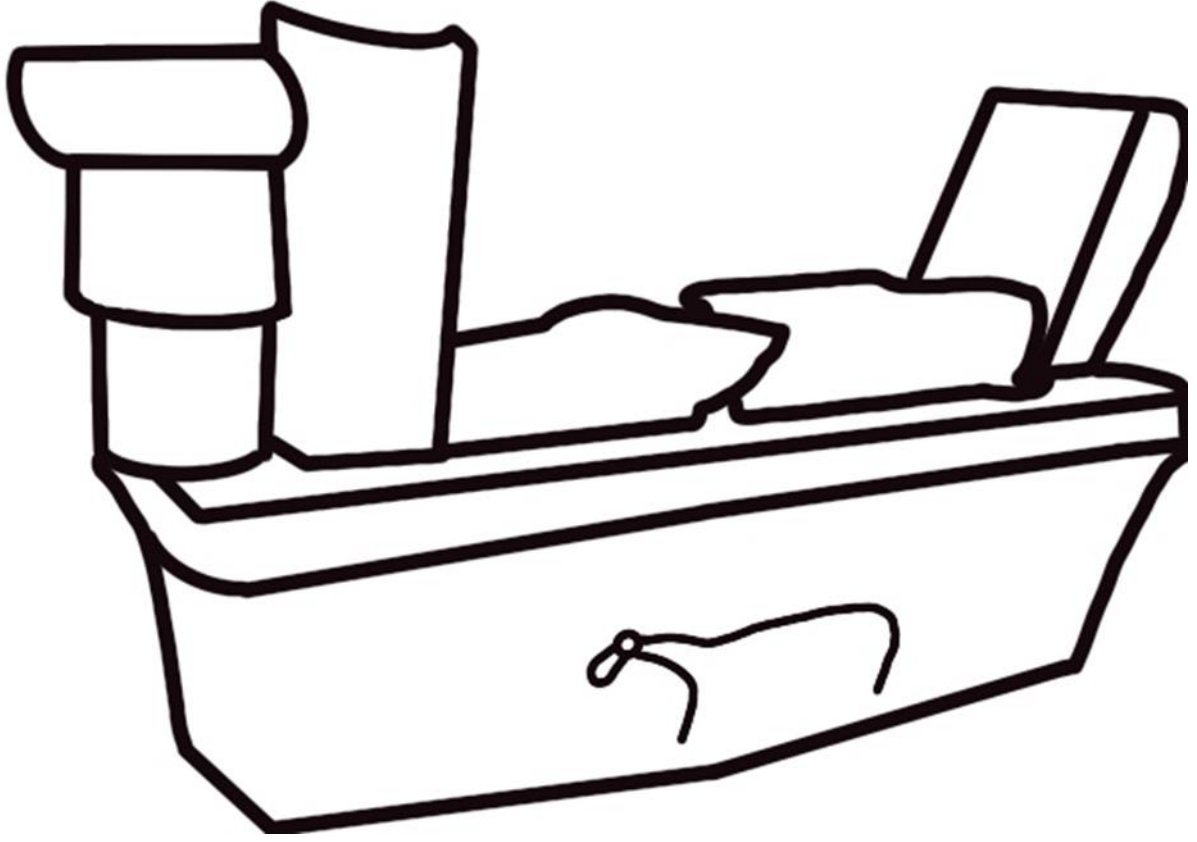
Çizim 9.

Hız Sad

Çizim 10.

Şeyh Süleyman

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Karşılaştırma-Değerlendirme ve Sonuç

Tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olması ve tarihi yolların kavşağında bulunması sebebi ile Erzurum ve Erzincan, her dönemde değişik mücadelelere sahne olmuştur. Bundan dolayı da Anadolu ile ilgili en erken dönemlerden, günümüze kadar olan devirler hakkında yapılan bütün araştırmalarda Erzurum, yoğun olarak yer almıştır (Konyalı, 1960, s. 9). Asya kökenli kavimlerin bölgeye geldikleri M.Ö. 650’li yıllara kadar olan izler, bölge ile ilgili çalışmaların temelini oluşturur (Erzen, 1992, s. 26).

Gerek İslam öncesi ve gerekse İslamî dönemde, doğu ve batı arasında sürekli bir güç ve mücadele merkezi olan bölge, ilk İslam akınlarında da Anadolu’nun fethi için bir üs (**sugur**) ve ileri karakol konumuna gelmiştir. İlk İslam akınlarında, bölge sık sık Bizans ile yapılan savaşlarda el değiştirmiştir. İslam orduları içinde yer alan Horasan alperenleri, yani Müslüman Türkler, bölgenin tamamen Türk İslam yurdu olması için kalıcı merkezler oluşturarak, Orta Asya’dan getirilen Türklerin iskânını gerçekleştirmişlerdir (Turan, 1973, ss. 3-5).

Erzurum ve çevresinin, tüm katliam ve tahribatlara rağmen, sürekli yenilenen ve güçlenen nüfusu ve önemli yollar kavşağında olması, ayrıca savunmasının da kolay olması gibi sebeplerle, istisnalar dışında sürekli canlı ve dolu bir bölge olmuştur.

Selçuklular’ın düzenli ve güvenli bir şekilde Anadolu kapılarını Oğuz Türkmen boylarına açmalarından sonra, başta doğu Anadolu olmak üzere, Anadolu’nun her tarafına büyük Türkmen grupları hızlı bir şekilde yerleşmeye başlamıştır. Türkmenlerin aralıksız akınlarına sahne olan ve feth edilmesi bir zaruret haline gelen, Anadolu’nun tamamen ele geçirilmesi için Sultan Alparslan, Gürcistan üzerine ikinci kez sefer düzenlemiştir. Bu seferde Alparslan’ın akıncıları, Doğu Karadeniz’e ulaşarak bu bölgelere de Oğuz- Türkmen oymaklarının güvenli ve hızlı bir şekilde yerleşmelerinin önünü açılmıştır (Aydın, 1998, s. 85). Türkmenlerin bölgeye bilhassa Doğu Anadolu’da Erzurum ve çevresine çok hızlı yerleşmeleri, İslam coğrafyacılarının da gözünden kaçmamıştır. **Belazuri**, “*Futuh ul-Buldan’ın*” da; **İbn Havkal** “*Sûret ul-Arz*”, **Mesudi**, “*Murûc uz-Zehap*” te; **Makdisi**, “*Ahsen ut-Tekasim*” de, , **Yakut**; “*Mucem*” de, **Zekeriya Kazvini**; “*Asar ul- Bilad*” ’da bu akın ve iskânlardan eserlerinde önemle değinmişlerdir (Turan, 1973, s. 30). Özellikle Timur zamanında Tortum ve çevresi ve kaleleri Gürcülerden alınarak Timur idaresine geçmiştir. (Beygu, 1935, s. 77)

Mezarların Türklerde çok eski devirlerde hatta destanlarında bile korkulacak yer değil saraya benzetilmesi (Ögel, 1991, s. 99) ve bu inanışın Manas testanında da işlenilmesi konumuz açısından önemlidir.

Bölgede yaptığımız araştırmalar sonucu tespit edebildiğimiz baba, dede, yatır ve halk tarafından kutsal kabul edilen mezarların, ata ruhlarının kutsal sayılması ve atalara duyulan derin saygı ile alakalıdır. Bilhassa ölen alp veya şehit olmuş kişilerin ruhaniyetlerinin yardım ettiğine inanılması bunlara duyulan derin saygı ve beraberinde korkuyu da getirmiştir. İşte bu inanış İslamiyet öncesi ve sonrası Türklerde büyük ve görkemli bir defin anlayışının gelişmesinin de başlıca nedenidir.

Bu inanışın bir yansıması ve eski Türk defin anlayışına bağlı olarak mezarlıkların, dolayısı ile ölülerin, rahatsız edilmemeleri için mezarlar, daima sarp ve yüksek yerlere veya dağ-tepe yamaçlarına yapılarak ölü ruhlarının hem rahatsız edilmemeleri hem de yabancıların bu bölgelere girmeleri engellenmiş oluyordu.

Mezarlıkların yüksek yerlere yapılmasının doğurduğu bir diğer sonuç ise bölgenin vatanlaşmasına büyük katkı sağlamasıdır. İncelediğimiz bölgedeki hemen tüm yaşlı ve orta kuşak insanların söylediği ilk söz “buralar bizim atalarımızın mezarları, buralar sahipli ve vatanımız demeleri” bu etkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

Baba, dede ve yatır olarak nitelendirilen bu mezarlarda yatanların tüm Türk İslam coğrafyasında yaşayan insanlar tarafından kutsal kabul edilmeleri bu mezarlıklar ve içerisinde yatanlar hakkında derin anlam ve inanışların oluşmasının en önemli sebebidir.

Kutsal kabul edilen bu mezarlık ve yatırlar etrafında gelişen inanışlar

- Mezarlıklara bez bağlanması
- Mezarlıklara adaklar adanması
- Mezarlığın yılın belli günlerinde ziyaret edilmesi
- Mezarlığın Yağmur Duası yapılması için ziyaret edilmesi
- Mezarlığın yılın belli günlerinde ziyaret edilip kurbanlar kesilmesi
- Mezarlıkların ziyaret edilerek hastalıklar için şifa istenmesi
- Mezarlıkların hayvan hastalıkları için ziyaret edilmesi
- Mezarlıkların ziyaret edilerek çocuk sahibi olmayanların çocuk sahibi olmaları için dua ve bazı ritüeller yapmaları.
- Mezarlıkların duvar veya taşlarına taş tutturma
- Mezarlıklarda Mum yakılması
- Mezarlarda geceleri ışıkların çıkması

Mezarlıkların Dügün öncesi Ziyaret edilmesi

Mezarlıklara bez bağlanması

Bölgede incelenen bazı mezarlıklara bez-çaput bağlama geleneğinin olduğu, az da olsa bu geleneğin devam ettirildiği tespit edilmiştir. Özellikle Tekman Şekerli Mahallesi Gürgür Baba yatırında bu geleneğin devam ettirildiği yöre insanları ifad edilmiştir.

Mezarlıklara adaklar adanması

Mezarlıklarda adakların adanması bölgedeki hemen tüm yatırlarda görülen bir husustur. Hatta bu yatırlarda okunan Kur'an ve dilen duaların devamında orada bulunanlara şeker dağıtılması bir gelenek halini almıştır. Bu adak adamada ağırlıklı olarak bir iş veya olayın gerçekleşmesi, askerde olan aile ferdinin sağ salim gelmesi, gurbette olan kişinin evine gelmesi, sınava girecek kişi veya çocukların sınavlarının başarılı olması için bu tür yerlerde duaların okunma geleneği Erzurum şehir merkezindeki yatırlarda da görülen bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa üniversite sınavı öncesi şehirde ki bazı yatırların özellikle tercih edildikleri gözlemlenmektedir. Bunlardan Erzurum Abdurrahman Gazi ve Abdurrahman el Enisi (Lal Baba) Türbeleri sınav öncesi ziyaret edilmekte sınava girilecek kalemlere burada okunup hatta kalemlerin bu yatırların mezar taşlarına sürüldükleri bizzat müşahade edilmiştir. Uzunvere Hz. Sad (R.A.) yatırına, geçmeyen baş ağrısı, yüz felci geçirenler, sık sık bayılanların ziyaret ederek kurban kestikleri yöre insanları tarafından anlatılmaktadır.

Mezarlığın yılın belli günlerinde ziyaret edilmesi

Araştıma yaptığımız bazı mezar-yatırların yılın belli günlerinde toplu olarak ziyaret edildiği bilgisine ulaşılmıştır. Bunlardan Pir Ali Baba Yatırı hasat öncesi veya bereketli geçen hasat sonrası ziyaret edilip kurbanlar kesilerek üç gün burada kalınarak sonra geri dönüldüğü anlatılmaktadır. Bazı yerlerde herhangi bir yatır veya mezar olmamasına rağmen yer veya mekanın kutsal kabul edilip ziyaret edildiği gözlemlenmiştir. Araştırma yaptığımız bazı mezar-yatırların yılın belli günlerinde toplu olarak ziyaret edildiği bilgisine ulaşılmıştır. Tekman Kırk Pınar ziyaretgâhı bu tür ziyaret yerlerinden olup bölge insanı tarafından özellikle yaz aylarında ziyaret edilen yerler arasındadır.

Mezarlığın Yağmur Duası yapılması için ziyaret edilmesi

Bazı yatır ve mezarlıkların belli istek veya ihtiyaçların giderilmesi için özellikle tercih edildiği görülmektedir. Bazı yatır ve mezarlıkların belli istek veya ihtiyaçların giderilmesi için

özellikle tercih edildiği görülmektedir. Bunlardan birisi Tekman Ağa Baba, Yalınca mahallesinde ziyaret tepesi, Tortum Hacı Feyzullah Efendi ve Uzundere Hz Sad (r.a.) ziyaretleri (Başar, 1972, s. 197).

Mezarlığın yılın belli günlerinde ziyaret edilip kurbanlar kesilmesi

Tespit edilen pek çok mezar veya yatır da adak adanan kurbanın kesildiği rivayet edilmiştir. Tespit edilen pek çok mezar veya yatır da adak adanan kurbanın kesildiği rivayet edilmiştir. Bunlardan Uzundere Hz Sad (r.a.), Tekman-Kırkpınar Yatırı Mezarlıkların ziyaret edilerek hastalıklar için şifa istenmesi geleneğinin günümüzde de devam ettirildiği bölge insanları tarafından dile getirilmiştir.

Mezarlıkların hayvan hastalıkları için ziyaret edilmesi

Bazı mezarlıkların özellikle bir kısım hastalıkların tedavisi ve şifa bulunması için ziyaret edildiği görülmektedir. Özellikle Uzundere Hz Sad (r.a.), Tekman-Kırkpınar Yatırı alınan toprağın yemeğe katıldığı, suya katılarak banyo yaptırıldığı bilgilerine ulaşılmıştır. (Başar, 1972, s. 197). Yatır ve ziyaret yerlerinin sadece insanla için değil hayvanlar içinde bir yardım ve hastalıkları için şifa aranan yerler olması dikkat çekicidir. Bunlardan Uzundere Kılıdağ Ziyareti, Tekman Ağa Baba ve Kırkpınar Yatırları altındaki kaynak suyunun, hayvanların, dabak hastalığına iyi geldiği inancı ile yöre insanları tarafından kullanıldığı ifade edilmiştir.

Ayrıca bazı yatır ve ziyaret yerlerinin hayvanlar için korunaklı yer olduğu bu bölgedeki hayvanların aylarca yalnız çobansız kalmalarına rağmen vahşi, hayvanların saldırılarına maruz kalmadıkları, bölge insanları tarafından ısrarla ifade edilmiştir. Bunlardan en önemli olan yerlerden birisi Erzurum Tekman İlçesi Kırkpınar bölgesi olan yerdir. Bölge insanları tarafından ziyaretgâh olarak önemsenen yerin hayvanlar için özel korunmuş yer olduğuna inanılmaktadır.

Mezarlıkların ziyaret edilerek çocuk sahibi olmayanların çocuk sahibi olmaları için dua ve bazı ritüeller yapmaları

Mezarlık ve yatırlar çocuk sahibi olamayanların yoğun olarak ziyaret ettikleri yerlerdir. Tekman Delikli Taş Ziyareti, Seyyide Diyar Ziyareti, Ağa Baba Ziyareti dışında bölgede özellikle bu tür yatır veya ziyaret yerlerinin çok olduğu dikkati çekmektedir. Karayazı, Köse Hasan, İspir Şeyhin Ziyareti, Horasan Güreşken Baba Ziyareti bunlardan bazılarıdır.

Ancak hamile kadınların ziyaret yerlerini ziyaret ederken ellerini mezar veya ziyaret yerlerine sürmemeleri ve eğer sürerlerse ellerini kendi vücutlarına değdirmemeleri, eğer elleri

kendi vücutlarına değerse vücudunun değdiği yerde ziyaret beninin oluşacağına olan inançtır. Erzurum Güngörmez Köyü Çakçak-Çakak mevkisi, Koç heykeline oturarak çocuk sahibi olma isteği yöre insanlarının verdiği bilgilerdendir.

Mezarlıkların duvar veya taşlarına taş tutturma

Ziyaret edilen bazı mezarlıklarda taş tutturma ve bez bağlama inanç ve geleneğinin hala devam ettirildiği görülmektedir. Delikli Taş Ziyareti, Delikli taşta taş tutturularak dilek tutulan yatırlardan birisidir. Gürgür Baba Ziyareti çevresinde ise taşların üst üste konulması ile dilek tutma geleneğinin devam ettirildiği görülmektedir. Yine Erzurum Karanlık kümbet (Sadrettin Konevi Ziyareti) duvarındaki taş yarıklarına taş tutturma geleneği günümüzde de devam etmektedir.

Mezarlıklarda Mum yakılması

Bazı mezarlıklarda dilek veya istenilen muradın gerçekleşmesi için mum yakıldığı yöre insanları tarafından aktarılmıştır. Tekman Kırkpınar ve Tortum Tuzcu yatırları buna örnektir. Tuzcu Baba Yatırı mağarasında geçmiş dönemlerde müslim ve gayri müslim yöre insanlarının mum yakarak dilek tuttukları yaşlı insanlar tarafından dede ve babalarından duydukları birer bilgi olarak aktarılmıştır.

Mezarlarda geceleri ışıkların çıkması

Bazı ziyaret yerlerinde geceleri ışıkların oluştuğu ve bu ışıkların gökyüzüne doğru yükseldiği inancı tespit edilen bazı yatırlar için yöre insanlarının inandığı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tuzcu Mağaral Ziyareti buna bir örnek olarak yöre halkı tarafından ileri sürülmektedir.

Bazı ziyaret yerlerinde geceleri ışıkların oluştuğu ve bu ışıkların gökyüzüne doğru yükseldiği inancı tespit edilen bazı yatırlar için yöre insanlarının inandığı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Çat Işıklı ziyareti ve Erzurum-Sığırlı Köyü/Mahallesi Pir Ali Baba yatırı önemli bir ziyaretgâh olup yöre insanları tarafından bu ışıkların önceleri görüldüğü ama artık görünmediğini üzümlere ifade etmişlerdir. Bu ışıkların görünmemesinin en önemli sebebinin işlenen günah ve isyanlardan dolayı olduğu ve eğer insanların kendilerini düzeltmezlerse büyük afet veya depremlerin olacağı inanışının hakim olmasıdır. Bu yönüyle de yatır ve ziyaretlerin toplumun değerler yargısını düzenlemede önemli bir işlevinin olduğu görülmektedir. Toplumsal travmalarda ve yozlaşmalarda yatırların işlevsel olarak topluma bir düzen ve düzeltme görevi üstlenildikleri de dikkati çekmektedir. Günümüzde de bazı afetlerde

sıkıntıyı kolay veya etkilenmeden atan bölgelerin insanları, kendi bölgelerinde bulunan yatırların, bu afetlerin atlatılmasında büyük etkilerinin olduğuna inanılmaktadır

Mezarlıkların Düğün öncesi Ziyaret edilmesi

Bölgedeki bazı ziyaret yerlerinin özellikle düğün ve sünnet törenlerinden önce ziyaret edilme geleneği, yapılan hayırlı ve güzel bir işin yine hayırlı ve güzel bitme dileklerinin bir yansıması olmalıdır. Özellikle Erzurum Abdurrahman Gazi yatır, bölge insanı tarafından bu amaçlar doğrultusunda yoğun olarak kullanılmaktadır. Günümüzde de Gerek Türkistan coğrafyası ve gerekse Anadolu'nun hemen her yerinde düğün, sünnet, Askere gitmeden önce hatta sınav öncesi bu tür yatır veya türbelerin ziyaret edilerek dileklerde bulunulması oldykça yaygın bir gelenek olarak varlığını sürdürmektedir.

Yapılan bu çalışma sonucunda Türklerin Türkistan'dan getirdikleri köklü bir gelenek olarak defin ve defin yerindeki yatan kişinin, yaşayanlara etki etiğine inanılması ile çok zengin bir defin geleneğinin oluştuğu görülmektedir. Bu yüzden de mezarlıkların, dolayısı ile ölülerin, rahatsız edilmemeleri için mezarlar, daima sarp ve yüksek yerlere yapılmış, buralar kutsal alan olarak kabul edilmişlerdir (Roux, 1999, ss. 218-219)

Sonuç

Bölgede incelenen veya bir kısmı yeni tespit edilen mezarlık ve yatırların Türk milli kültür ve medeniyetinde çok önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Köklerini Türkistan'dan alan ve gidilen bölgeler, farklı kültür ve inançlar içerisinde daha da gelişip zenginleşerek geleneğini sürdüren Türk defin geleneği, aynı hassasiyetle ile varlığını devam ettirmektedir. Bu yatır ve mezarlıkların toplum hayatının maddi-manevi sorunlarının çözümünde çok önemli bir yer tuttuğu dikkati çekmektedir. Ayrıca toplumsal yozlaşmalarda da bu yatır ve ziyaretler birleştirici yol, gösterici eğitici ve öğretici bir rol üstlenmişlerdir. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta da mezarlıkta yatan yatırların toplumda bazı kişi veya gruplar tarafından inanç yönünden istismar edilerek yozlaştırılmaya çalışıldığıdır. Orta çağdan beri inançla ilgili her şeyin istismara açık bilgisiz insanları kandırmak veya kullanmak için çok önemli bir araç olduğu bilinmektedir. Bu konuda gerek devlet görevlileri ve gerek se Diyanet İşleri Başkanlığının Toplumunu kırıp incitmeden bu tür yozlaşmalara fırsat vermemesi yönünde yapacağı çalışmalardır. Çünkü kökü binlerce yıl öncesine uzanan defin ve yatır geleneği, toplumun genel kabul görmüş, gelenekleri içerisinde bağrında yaşamış-yaşatmış bir değerler yumağıdır. Bunun için bu yerlerin inanç turizmine kazandırılarak ziyarete açık hale getirilmesi toplumsal bağların güçlendirilmesi adına oldukça

önemli bir işlev görecektir. Ayrıca burada istismara açık konular hakkında ziyaretçileri bilgilendirecek açıklayıcı broşür veya afişlerin bulunması da ziyaretçiler açısından fayda sağlayacaktır. Ayrıca bazı bölgelerde yeni tespit edilen mezar taşlarında erken dönem Türkmen mezar taşı geleneği olarak kökeni Eski Gök Tengri İnancına dayanan figüratif bezemeler de ilk kez bu çalışma ile kayıt altına alınarak literatüre kazandırılmıştır.

Sonuç olarak toplumsal bütünlük ve dayanışma ile hoşgörümüzü devam ettirecek bu tür yerleri toplumun temel yapısındaki dinamikler olarak gelecek kuşaklara aktarılması gereken önemli kültür ve gelenek köprüleri olarak öne çıkmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Akın, G. (1990). *Asya merkezi mekan geleneği*. Hilal yayınları.
- Asrar, N. A. (2009). *Kanuni Sultan Süleyman ve İslam alemi*. Hilal Yayınları.
- Aydın, D. (1998). *Erzurum beylerbeyliği ve teşkilat- kuruluş ve genişleme devri (1535-1566)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aydın, A. (2010). Çoruh Vadisi (Tao) ve Oltu'nun Osmanlı hakimiyetine girmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 205-221.
- Başar, Z. (1972). *İçtimai adetlerimiz inançlarımız ve Erzurum ilindeki ziyaret yerlerimiz*. Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Baştav, Ş. (1991). *Sabirler*. Belleten, s. 17-18. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baştav, Ş. (1998). *Büyük Hun Kağanı Attila*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Baştav, Ş. (2005). *Avrupa Hunları-ölü kurbanları ve mezarları*. makaleler-2. Berikan yayınları.
- Beygu, A. Ş. (1935). *Erzurum tarihi, anıtları-kitabeleri*. Bozkurt Yayınevi.
- Berkli, Y. (2007). *Erzurum ve Erzincan çevresinde görülen koyun, koç ve at biçimli mezar taşları ve sanat tarihindeki yeri*. Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Bozkurt, N. (2004). *DİA, Mezarlık*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cerasi, M., M. (1999). *Osmanlı Kenti - Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*. Yapı Kredi Yayınevi.
- Çay, A. (1983). *Anadolu'nun Türkleşmesi, (Selçuklu Öncesi)*. Türk Kültürü. Sayı: 239. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları.
- Çay, A. (1992). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu üzerine araştırmalar*. Boğaziçi Yayınları.
- Demir, A. (2008). *İslam'ın Anadolu'ya gelişi*. Kent Yayınları.
- Doğanay, H. - Güner, İ. vd. (1998). "Coğrafya". Erzurum İl Yıllığı.
- Erzen, A. (1992). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Esin, E. (1979). *Türk Kozmolojisi*. Türk Kültürü El Kitabı. Kabalcı Yayınları.
- Harman, Ö. F. (1996). *Kabil-Habil*. DİA. s. 376-378. Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.

- İBN BATUTA. (1983). *Muhammed Et- Tanci. Seyahat-name*. C. I-II. Çev. Mümin Çevik. Üçdal Neşriyat.
- İnbaşı, M. (2008). *Osmanlı idaresinde Tortum*. Yeditepe Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu Tarihi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Kararlar. (3 Mayıs 2021). Resmî Gazete, 8 Aralık 1952.
- Karataş, Y. (2014). *Bayezid Sancağı ve İdarecileri (1700-1914)*.
- Karataş, Y., & Karasu, M. K. (2015). XX. yüzyıl başlarında Hınıs Sancağı'nın idari statüsü, A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, 675-691.
- Koday, Z., & Kaya, G., (2012). Erzurum Şehrinin Su İhtiyacının Karşılmasında Palandöken Barajının Yeri ve Önemi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 285-301.
- Konukçu, E. (1992). *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*. Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Vakfı Yayınları.
- Konukçu, E. (1989). "Erzurum Tarihi-Erzurum'da İslam Hakimiyeti, Halifeler, Emevi ve Abbasiler", *Şehr-i Mübarek Erzurum, Erzurum*, s. 1-124.
- Konyalı, İ. (1960). *Erzurum Tarihi. Abideleri ve Kitabeleri ile*. Erzurum Tarihini Araştırma Derneği.
- Koşay, H. Z. (1974). "*Malazgird'de buluşanlar*", *makaleler ve incelemeler*. Türkiyat Mecmuası.
- Laqueur, H. P. (1997). *Hüve'l Baki - İstanbul'da Osmanlı mezarlıkları ve mezar taşları*. Çev. Selahattin Dilidüzgün. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özav, L. (1987). *Oltu'nun Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Atatürk Üniv. Sosyal BiL. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özgül, O. (2011). "Pasin Ovasının Tarihi Coğrafyası", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 91-106.
- Özkılınç, A., Coşkun, A., Sivridağ, A., & Yüzbaşıoğlu, M. (2000). 294 Numaralı Hınıs Livası Mufassal Tahrir Defteri. M. BOA. 2000. MAD 22171. s. 67-71.
- Rasony, L. (1998). *Tarihte Türklük*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

- Roux, J. P. (1999). *Eski Çağ ve Orta Çağda Altay Türklerinde ölüm*. Kabalcı Yayınları.
- Turan, O. (1973). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi Cilt 1-2*. Nakışlar Yayınevi.
- Türkay, C. (1979). *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*. Tercüman Yayınları
- Uluçam, A. (2000). *Eski Erciş - Çelebibağı Mezarlığı ve mezar taşları*. T.T.K. Yayınları.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat> (Erişim Tarihi: 17.12.2024).

(<https://blog.obilet.com/misir-gize-piramitleri/>) (Erişim Tarihi: 17.12.2024).

https://nereye.com.tr/zerdustlerin-sessizlik-kuleleri-akbabalar-icin-oluleri-birakma/#google_vignette (Erişim Tarihi: 13.12.2024).

(<https://kasifiz.com/zerdustlerin-oluleri-biraktiklari-urkutucu-sessizlik-kuleleri/>)

(Erişim Tarihi: 13.12.2024).

(<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/nepalde-olu-yakma-toreni-/>) Özkan Bilgin

(Erişim Tarihi: 27.12.2024).

ŞEKİL KAYNAKÇA

Şekil 1. Altay Dağları Eteklerinde Bir Kurgan

Berkli, Y. (2007). *Erzurum ve Erzincan Çevresinde Görülen Koyun, Koç ve At Biçimli Mezar Taşları ve Sanat Tarihindeki Yeri* (Tez No. 210543) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi-Erzurum]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Şekil 2. Kültiğin Mezar Anıtı

(<https://kulturenvanteri.com/yer/kultiginyaziti/#17.1/47.563873/102.831558>). (Erişim Tarihi: 22.11.2024).

Şekil 3. Kültiğin Mezar Anıtı

(<https://www.turkiyeturizm.com/turklugun-orhun-abideleri-3-43944h.htm>). (Erişim Tarihi: 22.11.2024).

Şekil 4. Altay Dağları Eteklerinde Bir Kurgan

Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat Mezar Taşları*. Kültür Bakanlığı yayınları.

Şekil 5. Ejder figürlü Ahlat mezar taşı

Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat Mezar Taşları*. Kültür Bakanlığı yayınları.

Şekil 6. Mısır Piramitleri

(<https://blog.obilet.com/misir-gize-piramitleri/>). Sena Özkurt. (Erişim tarihi: 10.10.2024).

Şekil 7. Sessizlik Kuleleri İran

(<https://nereye.com.tr/zerdustlerin-sessizlik-kuleleri-akbabalar-icin-oluleri-birakma/>).

Büşra Şenel. (Erişim tarihi: 17.10.2024).

Şekil 8. Sessizlik Kuleleri İran

(<https://kasifiz.com/zerdustlerin-oluleri-biraktiklari-urkutucu-sessizlik-kuleleri/>). Büşra Şenel. (Erişim Tarihi: 08.11.2024).

Şekil 9. Sessizlik Kuleleri İran

(<https://kasifiz.com/zerdustlerin-oluleri-biraktiklari-urkutucu-sessizlik-kuleleri/>). Büşra Şenel. (Erişim Tarihi: 09.11.2024).

Şekil 10. Ölü Yakma Töreni Nepal

(<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/nepalde-olu-yakma-toreni-/>). Özkan Bilgin. (Erişim Tarihi: 15.11.2024).

Şekil 11. Kubbeli mezar yapıları

Berkli, Y. (2007). *Erzurum ve Erzincan Çevresinde Görülen Koyun, Koç ve At Biçimli Mezar Taşları ve Sanat Tarihindeki Yeri* (Tez No. 210543) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi-Erzurum]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Şekil 12. Hun Kurganları

Berkli, Y. (2007). *Erzurum ve Erzincan Çevresinde Görülen Koyun, Koç ve At Biçimli Mezar Taşları ve Sanat Tarihindeki Yeri* (Tez No. 210543) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi-Erzurum]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1.

Allame Veysel

Çizim 2.

Musa Baba

Çizim 3.

Hacı Feyzullah Efendi

Çizim 4.

Muhammet Necati baba

Çizim 5.

Muhammet Necati baba Baş Şahidesi

Çizim 6.

Mustafa Turan Efendi

Çizim 7.

Müderris Hacı

Çizim 8.

Osman Bektaş Hoca

Çizim 9.

Hz Sad

Çizim 10.

Şeyh Süleyman

ÖZGEÇMİŞ